

Identifying the Mechanisms of Commercial Banks in the Currency Crises of the Islamic Republic of Iran, Emphasizing on the 2018 (1397) Currency Crisis

Ali Rostamipour

Student (Islamic finance department, Islamic studies and management faculty), Imam Sadiq University, Tehran, Iran (Corresponding author).

rostamipour73@gmail.com

 0009-0009-8205-1082

Mohammadhosein Ghavam

Finance Department, Faculty of Islamic Studies and management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran.

ghavam@isu.ac.ir

 0000-0001-5556-7846

Amir Hossein Shojaei Zarghani

Student (Islamic finance department, Islamic studies and management faculty), Imam Sadiq University, Tehran, Iran.

a.shojaei@isu.ac.ir

 0009-0001-5017-6608

Hossein Hasanzadeh Sarvestani

Finance Department, Faculty of Islamic Studies and management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran.

h.hasanzadeh@isu.ac.ir

 0000-0001-9018-2108

Abstract

The exchange rate is one of the most significant economic variables in any country. Fluctuations in the exchange rate lead to changes in other economic variables. Due to the comprehensive conditions and restrictions that Iran has faced over the years, it has constantly been exposed to exchange rate volatility and has experienced numerous currency crises in the past years.

Currency crises can arise from various factors, including sanctions, an increase in money supply, a decline in gross domestic product (GDP), speculation, and more. Banks can have a significant impact on the foreign exchange market. This research examines the mechanisms through which commercial banks influence Iran's foreign exchange market during times of crisis. This study is qualitative and applied in nature. Data collection methods include expert interviews and document analysis, including books, articles, reports and relevant websites. Through a thematic analysis of research sources, the mechanisms of commercial banks during the country's currency crises, with a focus on the 2018 (1397) crisis, have been identified and explained in both negative and positive dimensions. Negative mechanisms include speculative operations, an increase in the country's money supply, money laundering, capital flight, irregularities in central bank currency allocation, failure to attract foreign currency deposits, lack of credit extension to the production sector or misuse of production sector loans, non-performing loans, asset hoarding, and inefficiencies in international banking. Positive mechanisms include adhering to financial transaction restrictions, forecasting crises and reserving foreign assets to manage the crisis, crisis mitigation through bank-affiliated exchange bureaus, and facilitating international transfers, all of which demonstrate the role banks play during currency crises.

Keywords: Currency, Currency Crisis, Currency System, Commercial Banks, Thematic Analysis.

JEL Classification: G21, F31, O24

شناسایی سازوکارهای بانکهای تجاری در بحرانهای ارزی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر بحران ارزی سال ۱۳۹۷

علی رستمی پور

دانشجوی مقطع دکتری مدیریت مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

rostamipour73@gmail.com

 0009-0009-8205-1082

محمدحسین قوام

استادیار گروه مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران.

ghavam@isu.ac.ir

 0000-0001-5556-7846

امیرحسین شجاعی زرقانی

دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد، مدیریت مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران.

a.shojaei@isu.ac.ir

 0009-0001-5017-6608

حسین حسن زاده سروستانی

استادیار گروه مالی، دانشکده معارف اسلامی و مدیریت، دانشگاه امام صادق علیه السلام، تهران، ایران.

h.hasanzadeh@isu.ac.ir

 0000-0001-9018-2108

چکیده

نرخ ارز یکی از مهم ترین متغیرهای اقتصادی در هر کشوری است. نوسانات در نرخ ارز سبب نوسانات در متغیرهای دیگر اقتصادی می شود. ایران با توجه به شرایط و محدودیت های همه جانبه ای که طی این سال ها دارد، همواره با نوسانات نرخ ارز مواجه بوده است و بحران های ارزی زیادی را طی سال های گذشته تجربه کرده است.

بحران ارزی دلایل مختلفی از جمله تحریم، افزایش حجم نقدینگی، کاهش تولید ناخالص داخلی، سفته بازی و... می تواند داشته باشد. بانک ها می توانند اثرگذاری بالایی بر روی بازار ارز داشته باشند. سازوکارهای اثرگذاری بانک های تجاری در زمان بحران بر بازار ارز ایران در این پژوهش بررسی شده است. پژوهش حاضر یک پژوهش کیفی است و از منظر هدف کاربردی می باشد. شیوه گردآوری داده ها مصاحبه خبرگانی و مطالعه اسنادی و کتابخانه ای کتب، مقالات، گزارش ها و سایت های با محتوای مرتبط با موضوع پژوهش است. بدین ترتیب با بررسی منابع پژوهش و به روش تحلیل مضمون؛ سازوکارهای بانک های تجاری کشور در طی بحران های ارزی کشور با تأکید بر بحران ارزی سال ۱۳۹۷، در دو بُعد منفی و مثبت احصا و تبیین شده اند. سازوکارهای منفی به شرح؛ عملیات سفته بازانه، افزایش حجم نقدینگی کشور، پول شویی، خروج ارز از کشور، تخلف در تخصیص ارز بانک مرکزی، ناتوانی در جذب سپرده ارزی، عدم اعطای تسهیلات به بخش تولید یا انحراف تسهیلات اعطایی به

بخش تولید، مطالبات غیرجاری، بنگاه‌داری و سرمایه‌گذاری در دارایی ثابت و ناکارآمدی در بانکداری بین‌الملل است و سازوکارهای مثبت به شرح؛ رعایت محدودیت تراکنش مالی، پیش‌بینی بحران و ذخیره‌داری ارزی برای مهار بحران، مهار بحران از طریق صرافی‌های بانکی و تسهیل نقل‌وانتقالات بین‌المللی می‌باشد که از بانک‌ها از این طریق در بحران‌های ارزی نقش ایفا کرده‌اند.

کلیدواژه‌ها: ارز، بحران ارزی، نظام ارزی، بانک‌های تجاری، تحلیل مضمون.
طبقه‌بندی JEL: G21, F31, O24

شاپای الکترونیک: ۶۵۶۸-۲۵۸۸ / پژوهشکده تحقیقات راهبردی / فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد اقتصادی

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه راهبرد اقتصادی نمی‌باشد.

مقدمه و بیان مسئله

نرخ ارز، یکی از پرتلاطم‌ترین متغیرهای اقتصادی کشور در دو دهه گذشته بوده است که با وجود اهمیت فراوان آن برای سرمایه‌گذاران، تاجران، بنگاه‌ها و سیاست‌گذاران، میزان دانش ما از عوامل اقتصادی مؤثر بر نوسانات این متغیر در افق‌های زمانی مختلف، اندک است. نوسانات نرخ ارز علاوه بر اثرگذاری متداول بر تصمیم‌گیری عوامل اقتصادی و سرمایه‌گذاران، بر سیاست‌های مالی دولت نیز بسیار مؤثر است. مهم‌ترین منبع بودجه دولت درآمدهای نفتی بوده که به صورت ارزی است، بنابراین پیش‌بینی درآمدهای ریالی ناشی از فروش نفت منوط به پیش‌بینی نرخ ارز است، چراکه با افزایش نوسانات نرخ ارز بر نااطمینانی‌های قیمت ریالی نفت افزوده شده و درآمدهای ریالی دولت را شدیداً تحت تأثیر قرار داده و به همین دلیل یکی از مهم‌ترین متغیرهای اثرگذار بر بودجه است. شناسایی علت نوسانات نرخ ارز در کشور از اهمیت فراوانی برخوردار است (مروت و فریدزاد، ۱۳۹۴). هرگونه تغییر در نرخ ارز می‌تواند سبب تغییرات متنوع و مختلفی در سایر متغیرهای اقتصادی مانند تولید ناخالص داخلی، بیکاری، تورم، نرخ بهره، صادرات، واردات، درآمدهای دولت و... شود.

بحران ارزی هزینه‌های بزرگ اقتصادی دارد، اما توانایی ما برای پیش‌بینی زمان و شدت بحران به دلیل لزوم تحلیل فعل و انفعالات پیچیده متغیرهای اقتصاد کلان، انتظارات سرمایه‌گذاران و سیاست‌های دولت محدود است (Glick & Hutchinson, 2011). ایران همواره با بحران‌های ارزی مختلفی در طی سالیان مختلف روبه‌رو بوده است. از جمله بحران‌های ارزی؛ می‌توان به ۶ بحران ارزی طی سال‌های ۷۳-۷۴، ۷۷-۷۸، ۹۰-۹۱، ۹۶-۹۷، ۹۸-۹۹ و ۴۰۱ اشاره کرد. عوامل متعددی را می‌توان به عنوان پیشران شوک‌های ارزی کشور نام برد، ولی به طور خلاصه می‌توان گفت افزایش بی‌سابقه حجم نقدینگی و سوء مدیریت تعهدات ارزی طی سال‌های ۷۳-۷۴، کاهش شدید قیمت نفت طی سال‌های ۷۷-۷۸ و باز هم افزایش شدید حجم نقدینگی و البته تحریم‌های بی‌سابقه علیه کشورمان طی سال‌های ۹۰-۹۱ و ۹۶-۹۷ از عوامل اصلی شکل‌گیری و توسعه شوک‌های ارزی بوده است (ابراهیمی، ۱۳۹۷).

بحران ارزی اغلب با انواع دیگری از بحران‌های مالی؛ مانند بحران‌های بانکی به وقوع می‌پیوندد. وقوع بحران به اصطلاح دوقلو ممکن است مربوط به علت‌هایی باشد؛ یک بحران بانکی به بحران ارزی تبدیل گردد، یک بحران ارزی منتهی به بحران

بانکی شود و یا هر دو از یک علت به وجود آیند. از سال ۱۹۷۰-۲۰۱۱، تعداد ۲۸ بحران بانکی و ارزی باهم رخ داده است (Laeven & Valencia, 2012). در ایران نیز همگام با بحران‌های ارزی، حضور بانک‌ها و ایفای نقش آن‌ها در این صحنه کاملاً مشهود است. در ادبیات موجود از این موضوع، گزاره‌هایی حاکی از این مطلب وجود دارد که نقش آفرینی بانک‌ها در زمان بحران‌های ارزی را در ذهن ما متبادر می‌کند. بنابراین، هدف از پژوهش حاضر، ارزیابی نقش بانک‌های تجاری در بحران‌های ارزی کشور با تأکید بر بحران ارزی سال ۱۳۹۷ و چونگی و تبیین نقش‌های منفی و مثبت ایفا شده توسط بانک‌های تجاری در بحران‌های ارزی و ارائه راهکارهای مقابله با آن‌ها می‌باشد. به همین منظور، در پژوهش حاضر پس از مبانی نظری پژوهش شامل؛ بحران‌های مالی و بحران‌های ارزی در ایران و بیان پیشینه پژوهش، به احصای سازوکارهای منفی و مثبت بانک‌های تجاری ایران در تشدید یا مهار بحران ارزی کشور خصوصاً در بحران سال ۱۳۹۷ پرداخته می‌شود و در انتها راهکارهای مقابله‌ای و پیشنهادهای سیاستی و اجرایی، پس از جمع‌بندی و نتیجه‌گیری تشریح خواهد شد.

۱. مبانی نظری پژوهش

۱-۱. بحران‌های مالی

در یک دسته‌بندی کلی می‌توان بحران‌های مالی را به دو بخش تقسیم کرد که در بخش اول بحران ارزی و بحران تراز پرداخت و در بخش دوم بحران بانکی و بحران بدهی جای می‌گیرند (Claessens & Kose, 2013).

بحران تراز پرداخت که بحران توقف ناگهانی نیز خوانده می‌شود ناظر به توقف شدید ورود سرمایه‌های خارجی و یا خروج سرمایه از کشور است. بحران بدهی ناظر به حالتی است که یک کشور نمی‌خواهد یا نمی‌تواند بدهی خارجی خود را بپردازد. این بدهی می‌تواند بدهی ملی باشد با بدهی بخش خصوصی کشور به خارج. یک بحران بدهی دیگر نیز وجود دارد که متفاوت از این حالت است و آن وقتی است که دولت نمی‌تواند بدهی خود را به اشخاص حقیقی و حقوقی داخلی بازپرداخت کند و برای حل این مشکل یا آشکارا بدهی خود را نکول کرده یا به استقراض از بانک مرکزی و ایجاد تورم متوسل می‌شود و بدهی خود را پرداخت می‌کند. بحران بانکی با هجوم به یک یا چند بانک برای بیرون کشیدن سپرده‌ها شروع می‌شود؛ اما بحران به همه سیستم بانکی تسری می‌یابد؛ لذا بحران بانکی سیستمی، متفاوت با بحران یک

بانک خاص است. اگر یک بانک خاص، ریسک بیش از حدی را بپذیرد و در نتیجه با ریسک نقدینگی مواجه شود و ورشکست گردد؛ ولی این ورشکستگی تهدیدی برای دیگر بانک‌ها ایجاد نکند، بحران بانکی سیستمی قلمداد نمی‌شود. بلکه صرفاً برای آن بانک خاص مشکل ایجاد شده است (Claessens & Kose, 2013 و سرزعیم، ۱۳۹۶). در تحقق بحران بانکی، هرگاه میزان نکول وام‌های شبکه بانکی بیش از ۲۰ درصد کل وام‌ها باشد، اولین شرط بحران برآورده شده قلمداد می‌گردد. هرگاه هزینه مداخله دولت برای ترمیم زیان شبکه بانکی بیش از ۵ درصد تولید ناخالص داخلی باشد، دومین شرط بحران را برآورده شده می‌دانیم (Laeven & Valencia, 2010). بحران ارزی وقتی رخ می‌دهد که نرخ ارز مورد هجوم سفته‌بازان قرار می‌گیرد. این امر موجب می‌شود تا کاهش ارزش پول ملی رخ دهد (Claessens & Kose, 2013؛ ورتالیان، ۱۳۹۲ و سرزعیم، ۱۳۹۶) یا مقامات ناگزیر می‌شوند برای دفاع از نرخ موجود بخش زیادی از منابع ارزی خود را مصرف کنند یا کنترل حساب سرمایه را اعمال نمایند. برای تشخیص بحران ارزی یک حد آستانه برای تضعیف ارزش پول ملی و تورم تعریف کرده‌اند. این حد آستانه برای تضعیف ارزش پول ملی، ۱۵ درصد در سال و برای تورم، ۲۰ درصد است (Reinhart & Rogoff, 2009). هرگاه ارزش پول ملی حداقل ۳۰ درصد تضعیف شود و این تضعیف حداقل ۱۰ درصد بیش از میزان تضعیف در سال قبل باشد، بحران ارزی رخ داده است (Laeven & Valencia, 2010). حمله‌های ارزی برای اقتصادهای با نظام ارزی ثابت خطرناک‌تر است، چون یا مقامات اقتصادی را در دفاع از نرخ ارز ناکام می‌کند، به گونه‌ای که مجبور می‌شوند ارزش پول ملی را به شدت کاهش دهند یا در صورتی که چنین قدرتی نداشته باشد تا ارزش پول ملی را کاهش دهد، موجب ایجاد هزینه‌های زیادی در قالب فروش ذخایر ارزی بانک مرکزی برای دفاع از ارزش پول ملی خواهد شد (کیایی، ۱۳۹۴)؛ بنابراین، از بین چهار نوع بحران مالی موجود در دنیای اقتصاد، تمرکز پژوهش حاضر بر روی بحران‌های ارزی خواهد بود.

۲-۱. بحران‌های ارزی در ایران

سال‌هاست که بروز نوسانات و بحران‌های ارزی به جزئی جدایی‌ناپذیر از اقتصاد ایران تبدیل شده است. در بیشتر سال‌ها در ۵ دهه گذشته بیش از یک نرخ برای ارز تعریف شده و همواره بین نرخ ارز رسمی اعلام شده از سوی دولت و نرخ ارز در بازار، فاصله وجود داشته است که در برخی از سال‌ها مانند سال‌های ۱۳۷۸ تا ۱۳۸۰ این

تفاوت به بیش از ۴ برابر رسیده است. آمارهای رسمی نشان می‌دهد که در طی این سال‌ها هر چند شتاب افزایش نرخ‌های دولتی سریعتر از افزایش نرخ دلار بازار آزاد بوده ولی این افزایش در نرخ‌های آزاد نیز کاملاً محسوس است به طوری که نرخ دلار رسمی از ۸ تومان در سال ۱۳۶۰ به ۳۹۰۰۰ تومان در سال ۱۴۰۲ و در بازار آزاد از ۲۷ تومان در سال ۱۳۶۰ به ۶۱۵۰۰ در پایان سال ۱۴۰۲ رسیده است. بحران‌های ایران با توجه به شدت نوسانات ارزی و با تعریف حداقل ۳۰ درصد کاهش در ارزش پول ملی که سابقاً به‌عنوان یکی از تعاریف بحران ارزی بیان شد؛ به ۶ بحران در سال‌های ۷۳-۷۴، ۷۷-۷۸، ۹۰-۹۱، ۹۶-۹۷، ۹۸-۹۹ و ۴۰۱ تقسیم می‌شود.

بحران اول؛ بانک مرکزی با قرار گرفتن در بن‌بست ارزی، به دلیل کاهش قیمت‌های نفت و سررسید بدهی‌های خارجی که اغلب از معاملات یوزانس ناشی می‌شد، ناگزیر بود در مقابل سوداگران ارزی عقب‌نشینی کند و بازار ارز در منطقه بی‌ثباتی قرار بگیرد. در ادامه بانک مرکزی، سیاست دونرخی و کنترل را اجرا کرد و باعث فشارهای تورمی در اقتصاد گردید (شجری، ۱۳۷۴).

بحران دوم؛ به دلیل کاهش قیمت نفت و کاهش درآمد ارزی حاصل از صادرات نفت کشور در این دوره، نرخ ارز در سال ۱۳۷۶ از ۴۷۸ تومان به ۸۶۴ تومان در سال ۱۳۷۸ رسید (ابراهیمی، ۱۳۹۷). در سال ۱۳۷۷ به قدری کشور با کمبود منابع ارزی مواجه گردید که متولیان امور مجبور شدند با قیمت‌های ارزان قیمت در آن زمان، نفت را به کشور ژاپن پیش‌فروش کنند (شاکری، ۱۳۹۲).

بحران سوم؛ افزایش مداوم نرخ ارز در بازار آزاد، چشم‌انداز منفی از آینده تحریم، درآمدهای ارزی و ذخایر ارزی کشور، گسترش فضای رانت در پی فاصله‌گرفتن نرخ بازار از نرخ رسمی ارز، افزایش فشارهای تورمی و کم‌رنگ‌شدن تأثیرگذاری اظهار نظرات مقامات مسئول بر انتظارات فعالان بازار و تصویب تحریم جدید اتحادیه اروپا در خصوص تحریم خرید نفت از ایران موجب شد تا کشور در دی‌ماه ۱۳۹۰ دچار بحران ارزی شود (ورتابیان، ۱۳۹۲).

بحران چهارم؛ اقتصاد ایران از اواخر پاییز سال ۱۳۹۶ دچار التهابات ارزی شد. درحالی‌که نرخ دلار بازار آزاد طی شهریور ۹۲ تا شهریور ۹۶ در کانال ۳۰۰۰ تومان نوسان می‌کرد؛ در پاییز ۹۶ افزایش‌های مستمر نرخ ارز شروع شد و از دی‌ماه ۹۶ تا مردادماه ۹۷ به سطوح بالای ۱۰۰۰۰ تومان افزایش یافت (هادیان، ۱۳۹۷). دلار آمریکا در اوایل مهرماه ۱۳۹۷ به ۱۸۵۰۰ تومان رسید. بحران ارزی

سال ۹۶-۹۷ ناشی از ترکیب عواملی مانند افزایش شدید حجم نقدینگی در کشور، بالاتر بودن تورم داخلی نسبت به تورم بین‌المللی به خصوص کشورهای مهم طرف تجاری ایران و عدم توجه به این امر در تعدیل نرخ ارز و لذا ارزش‌گذاری بیش‌ازحد پول ملی بدون توجه به تورم انباشته، کسری شدید تراز تجاری غیرنفتی، کسری شدید بودجه بدون در نظر گرفتن درآمدهای نفتی و اتکای شدید بودجه دولت به درآمدهای نفتی و بزرگ شدن آن بود.

بحران پنجم؛ با رشد شدید نقدینگی و تورم فزاینده طی سال‌های ۹۸-۹۹، نرخ رسمی دلار تقریباً ۵۰ درصد افزایش یافت و به‌دلیل در دسترس نبودن منابع ارزی دولت و نیز کاهش شدید فروش نفت، نرخ‌های بازاری دلار در بازار ایران هم خود را همراه با نرخ رسمی دلار تعدیل کرد و بیش از ۵۰ درصد رشد کرد.

بحران ششم؛ پس از سیاست اشتباه برای تثبیت نرخ ارز با استفاده از نرخ رسمی ۲۸۵۰۰ تومانی که موج تقاضا را برای ثبت سفارش به همراه داشت، طی این دوران جهش مجدد نرخ دلار شروع شد به‌نحوی که دلار از ۲۹۵۰۰ تومان در مردادماه ۱۴۰۱ به ۵۳۰۰۰ تومان در اسفندماه رسید. به‌دلیل تغییر سیاست و رویکرد بانک مرکزی و کاهش عرضه ارز نیمایی ۲۸۵۰۰ تومانی، تا پایان سال، نرخ ارز مسیری اصلاحی به خود گرفت تا اندکی خود را به محدوده پیش‌بینی‌های مدل‌های اقتصادی برساند.

جدول (۱): جمع‌بندی عوامل اصلی بحران‌های ارزی ایران

سال	۷۳-۷۴	۷۷-۷۸	۹۰-۹۱	۹۶-۹۷	۹۹-۹۸	۴۰۱	
عوامل	- افزایش تورم - اولسین - بازپرداخت - بدهی‌های خارجی از سال ۱۳۷۲ - کاهش قیمت نفت	- کاهش - قیمت نفت و کاهش درآمد ارزی	- ایجاد فضای روانی - تقاضای سفته‌بازی - رشد نقدینگی - تورم و عدم تعدیل نرخ ارز - مدیریت ضعیف و اتخاذ تصمیمات غیرکارشناسانه و شتاب‌زده - کسری شدید بودجه - کسری تراز تجاری	- تشدید تحریم‌های اقتصادی و نفتی و اخلال در مبادلات و نقل و انتقالات ارزی کشور - ایجاد فضای روانی - تقاضای سفته‌بازی - رشد نقدینگی - تورم و عدم تعدیل نرخ ارز - مدیریت ضعیف و اتخاذ تصمیمات غیرکارشناسانه و شتاب‌زده - کسری شدید بودجه - کسری تراز تجاری	- تشدید تحریم‌های اقتصادی و نفتی و محدودیت نقل و انتقالات ارزی کشور - کاهش نرخ سود بانکی در شهرپور ۱۳۹۶ - وابستگی به مسیرهای خاص انتقال وجوه ارزی مثل دویی - وابستگی به ارزهایی مثل دلار و یورو - وابستگی به	- جو روانی و انتظارات تورمی ناشایی از پیش‌نویس قطعنامه سه کشور فرانسه، انگلیس و آلمان علیه ایران در خصوص خرید و فروش تسلیحات نظامی - ادامه نگرانی‌های سیاسی درباره بازگشت تحریم‌های سازمان ملل ناشی از اجرای مکانیزم	- ادامه خیزش اعتراضی، از طریق برهم‌زدن امنیت روانی جامعه و دامن‌زدن به تقاضای کاذب ارز، در ایجاد التهاب در بازار نقش قابل توجهی داشته است - کسری شدید بودجه دولتی

سال	۷۳-۷۴	۷۷-۷۸	۹۰-۹۱	۹۶-۹۷	۹۹-۹۸	۴۰۱
			غیرنفتی - تعلل در بازپرداخت سپرده‌های ارزی صاحبان سپرده توسط بانک‌ها و بی‌اعتمادی به شبکه بانکی - کاهش نرخ سود بانکی سال ۹۰ - کاهش رشد اقتصادی و کاهش سرمایه‌گذاری - عدم وجود بازار عمیق ارزی	پیام‌رسان متمرکز مثل سوئیت - واردات مدیریت نشده مثل قاچاق - تشدید تحریم‌ها و خروج از برجام - افزایش شدید خروج سرمایه - افزایش تقاضای سفته‌بازی ارز - تورم - کسری شدید بودجه - کسری تراز تجاری غیرنفتی	ماشه توسط آمریکا - تهدید آمریکا راجع به قطع کامل ارتباط نظام مالی ایران با جهان و انفعال مسئولان راجع به این موضوع	

منبع: (یافته‌های پژوهش (جمع‌بندی مطالعات پیشین))

۲. پیشینه پژوهش

۲-۱. مطالعات خارجی

جونز^۱ (۱۹۹۷)، در تحقیقی فضای اقتصادی قبل از بحران مکزیک را ترسیم می‌کند و راهکارهای برون‌رفت از بحران توسط سیاست‌گذاران را بیان می‌کند. پاچینسکی^۲ (۲۰۰۰)، در مقاله خود که به بیان بحران ارزی طی سال‌های ۱۹۹۴-۱۹۹۵ مکزیک پرداخته است، به تفصیل متغیرهای خرد و کلان تأثیرگذار بر بحران ارزی مکزیک و راهکارهای برون‌رفت از این بحران را مرور کرده است. آنستاک^۳ (۲۰۰۱)، در پژوهش خود متغیرهای خرد و کلان تأثیرگذار بر بحران ارزی تایلند و راهکارهای برون‌رفت از بحران را به صورت مفصل بحث کرده و سعی کرده راهبردی اجرایی به نهادهای حاکمیتی و نظارتی ارائه کند. مونیکا^۴ (۲۰۰۱)، در پژوهشی متغیرهای خرد و کلان تأثیرگذار بر بحران ارزی کره جنوبی و راهکارهای برون‌رفت از بحران را به صورت مفصل بیان کرده است. ناکناب^۵ (۲۰۰۹)، در مقاله‌ای سیاست‌های پولی که در بحران پولی سال ۱۹۹۷ کشور تایلند اتخاذ شده است را تبیین و تشریح می‌کند.

1. Stephany Griffith-Jones
2. Paczynski
3. Antczak
4. B'aszkievicz Monika
5. Nakornthab

داپنتاس^۱ (۲۰۱۱)، در مقاله‌ای شباهت‌ها و تفاوت‌های بحران ارزی ترکیه در طی سه دوره بحران‌های ارزی ۱۹۹۴، ۲۰۰۱ و ۲۰۰۸ را بررسی کرده است. فریدمن و هیوم^۲ (۲۰۱۷)، در پژوهشی درباره بحران‌های ارزی آسیا و تأثیر آن‌ها بر بانک‌های تجاری این کشورها نوشتند. آن‌ها به شباهت‌های بین بحران ارزی ۱۹۹۷ آسیای شرقی و بحران ارزی ایران اشاره کردند و تأکید کردند که ضعف نظارتی و کمبود سرمایه کافی در بانک‌های تجاری، منجر به گسترش بحران شد. همچنان، نقش سیاست‌های پولی نادرست در تشدید بحران ارزی بررسی شده است. آرسستیس^۳ (۲۰۱۸)، در پژوهشی به تحلیل مکانیزم‌های مداخله بانک‌های مرکزی در زمان وقوع بحران‌های ارزی پرداخت. وی با استفاده از داده‌های مربوط به بحران‌های ارزی کشورهای نوظهور، از جمله ایران، نشان داد که مداخلات نادرست و نامناسب بانک مرکزی در بازار ارز از طریق سیاست‌های تثبیت نرخ ارز، موجب تشدید بحران می‌شود و بانک‌های تجاری با کمبود نقدینگی و افزایش ریسک مواجه می‌شوند. ویلسون^۴ و همکاران (۲۰۱۹)، در مقاله‌ای به تأثیر بحران‌های ارزی در بازارهای نوظهور پرداختند و اشاره کردند که بانک‌های تجاری در مواجهه با بحران‌های ارزی، تحت فشار نوسانات نرخ ارز و خروج سرمایه قرار می‌گیرند. آن‌ها تأکید داشتند که بانک‌های تجاری که دارایی‌های خود را به ارز خارجی نگهداری می‌کنند، در معرض خطر بالاتری قرار دارند. مارتینز^۵ (۲۰۲۰)، در مطالعه‌ای به بررسی عملکرد بانک‌های تجاری در بحران ارزی آرژانتین پرداخت و نشان داد که سیاست‌های پولی انقباضی و افزایش نرخ بهره باعث کاهش قدرت تسهیلات‌دهی بانک‌ها و افزایش بحران نقدینگی در نظام بانکی شد. این تحقیق به خصوص به تأثیر سیاست‌های ارزی بر ترازنامه بانک‌ها و کاهش نقدینگی اشاره دارد. جانسون^۶ (۲۰۲۱)، با استفاده از داده‌های کشورهای خاورمیانه، تأثیر تحریم‌های اقتصادی و نوسانات ارزی بر بانک‌های تجاری ایران را تحلیل کرد. این مطالعه به تأثیر منفی تحریم‌ها بر دسترسی به ارز خارجی و چالش‌های مدیریت نقدینگی بانک‌های تجاری اشاره کرد و نشان داد که تحریم‌ها یکی از عوامل اصلی تشدید بحران ارزی ایران بوده‌اند.

1. Dimitrios Dapontas
2. Friedman & Hume
3. Arestis
4. Wilson
5. Martinez
6. Johnson

۲-۲. مطالعات داخلی

عادلی رانکوهی (۱۳۸۱)، در پژوهش خود به بررسی عوامل مؤثر در بروز یا تشدید بحران‌های ارزی می‌پردازد و شرایط خاص هر کشور و اثرات ناشی از شرایط را در این نوع بحران‌ها بررسی می‌کند. ایشان بیان می‌کند که هر کشوری الگوی خاص خود را برای مدیریت بحران ارزی دارد و بایستی هر کشور، متناسب با الگوی خود مورد ارزیابی قرار گیرد. ارباب فضلی (۱۳۹۱)، در مقاله خود به ظهور و تبعات حاصل از نوسانات ارزی سال ۹۱ بر اقتصاد کشور می‌پردازد و راهکارهایی برای مقابله با این بحران ارائه می‌دهد. ورتابیان کاشانی (۱۳۹۲)، در پژوهش خود تحریم‌های غرب علیه کشور را عامل اصلی شکل‌گیری تلاطمات ارزی و ورود تقاضای سوداگری به بازار ارز و همچنین تشدید روزافزون آن از ناحیه نقدینگی‌های مضر انباشت شده طی سال‌های گذشته مهم‌ترین عامل تداوم آن می‌داند. ایشان معتقد است آنچه سبب شد تا تحریم‌های اقتصادی نظام ارزی کشور را به شدت متأثر سازد، عدم شکل‌گیری نظام ارزی و بازار ارزی عمیق و کارا در اقتصاد ایران طی سال‌های گذشته بوده است. حیدری و عریانی (۱۳۹۲ و ۱۳۹۳)، در ۴ تحقیق به بیان تجربیات کشورهای همچون ترکیه، کره جنوبی، مکزیک و تایلند در حوزه بحران‌های ارزی و بیان درس‌هایی از این بحران‌ها برای ایران پرداخته‌اند. کیائی (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای کاهش شدید ارزش پول ملی در طی سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ را یکی از مصادیق بحران‌های ارزی می‌نامد. ایشان بیان می‌کند با اینکه تشدید و توسعه این بحران به دلیل ساختار نامناسب اقتصادی کشور در سال‌های منتهی به بحران بوده، اما شکی نیست که تهدیدها و تحریم‌های غرب عامل اصلی شروع این بحران است. این پژوهش در راستای مدیریت و کنترل بازار ارز، پیشنهادهایی در حوزه عوامل زیرساختی، عوامل مربوط به عرضه با ثبات منابع ارزی، مدیریت تقاضای منابع ارزی و توسعه بازار ارزهای خارجی ارائه می‌کند. حیدری و عزیزنژاد (۱۳۹۴ و ۱۳۹۵)، در تحقیقی، بحران ارزی کشورهای منتخب را به صورت خلاصه از عوامل و علت‌های بحران تا مدیریت بحران توسط آن‌ها بررسی کرده و عوامل بحران ارزی ایران از نقش متغیرهای اقتصادی تا نقش تحریم‌های اقتصادی و تحریک انتظارات سفته‌بازان و همچنین سیاست‌ها و اقدامات دولت را بازگو می‌کند. شاکری (۱۳۹۵)، در بخشی از کتاب خود به بررسی نوسانات ارزی در سال‌های مختلف پرداخته و به نقش مخرب بانک‌ها در این نوسانات اشاره می‌کند. نصراللهی و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهشی با به‌کارگیری داده‌های فصلی اقتصاد ایران طی سال‌های ۶۷-۹۳، ضمن بررسی عوامل

مؤثر بر وقوع بحران ارزی در کشور، یک سیستم هشدار زود هنگام بحران‌های ارزی را با تمام مؤلفه‌های مورد نیاز در مورد اقتصاد ایران می‌کنند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد متغیرهای نسبت وام به سپرده، نسبت بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی به پایه پولی، نرخ تورم و رشد تولید صنعتی، بیشترین و قوی‌ترین نقش را در افزایش احتمال ایجاد بحران‌های ارزی در ایران داشته‌اند. زمانی و قزلباش (۱۴۰۱)، در پژوهش خود به تبیین نقش مدیریتی و نظارتی بانک مرکزی ایران در مواجهه با بحران‌های ارزی می‌پردازند و سازوکارهای این نهاد حاکمیتی را آسیب‌شناسی می‌کنند و در نهایت به بیان راهبردهایی اجرایی برای بانک مرکزی در زمان وقوع بحران‌های ارزی نائل می‌آیند.

همان‌طور که ملاحظه می‌گردد، با وجود پژوهش‌های متعدد در حوزه انواع بحران‌های ارزی موجود چه در سطح ایران و چه در سطح دنیا، بررسی علل گوناگون اقتصادی این بحران‌ها و ارائه راهکارهایی جهت برون‌رفت، کنترل و مدیریت بحران‌ها، نقش مدیریتی و نظارتی بانک مرکزی ایران در مواجهه با بحران‌های ارزی؛ اما تاکنون پژوهشی به تبیین نقش بانک‌های تجاری در صحنه بحران‌های ارزی ایران نپرداخته است. ادبیات علمی، توجه کمتری به مسئله نقش و حضور بانک‌ها در صحنه بازار ارز در هنگام بحران‌ها داشته است. نوآوری پژوهش حاضر، احصای سازوکارهای منفی و مثبت بانک‌های تجاری در بحران‌های ارزی کشور طی سالیان گذشته است؛ بنابراین، سعی شده است، ضمن بیان تبیین نقش بانک‌های تجاری کشور در زمان بحران‌های ارزی، سازوکارهای منفی و مثبت آن‌ها در بازار ارز ایران در زمان بحران‌های ارزی احصا و تبیین گردد.

۳. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از حیث هدف در زمره‌ی پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد. محقق در مسیر انجام تحقیق ممکن است از جزء به کل نتیجه‌گیری کند که «رویکرد استقرایی» را در پیش گرفته است (دانایی‌فرد و دیگران، ۱۳۸۸، پیشگفتار). از آنجایی که در این پژوهش قصد داریم با مصاحبه خبرگانی و بررسی منابع مکتوب، سازوکارهای بانک‌های تجاری را در طول بحران‌های ارزی شناسایی کنیم، بنابراین رویکرد این پژوهش «رویکرد استقرایی» می‌باشد. مناسب‌ترین روش کیفی برای پاسخ به مسئله پژوهش، یعنی شناسایی سازوکارهای بانک‌های تجاری در بحران ارزی کشور، روش تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون، فرایندی برای تحلیل

اطلاعات کیفی به شمار می‌رود؛ لذا تحلیل مضمون فقط یک روش کیفی نیست؛ بلکه فرایندی است که می‌تواند در اکثر روش‌های کیفی (اگر نگوییم همه روش‌های کیفی) به کار رود. همچنین این روش امکان تبدیل اطلاعات کیفی به کمی را فراهم می‌کند (Boyatzis, 1998, p. 4). استرلینگ (۲۰۰۱)، معتقد است با تحلیل مضامین، شبکه‌ای از مضامین ایجاد می‌شود و درنهایت، با تحلیل آن‌ها، مفاهیم کلیدی، استخراج و مدل، تبیین می‌گردد (Stirling, 2001). در تحلیل مضمون، شبکه مضامین بر اساس یک رویه مشخص، مضامین زیر را نظام‌مند می‌کنند:

- ۱- مضامین پایه^۱: کدها و نکات کلیدی موجود در متن،
  - ۲- مضامین سازمان‌دهنده^۲: مقولات به‌دست‌آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه،
  - ۳- مضامین فراگیر^۳: مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به‌عنوان یک کل.
- از آنجایی که پژوهش جاری پژوهشی کیفی می‌باشد، برای اعتمادپذیری آن نیز باید از روش‌های کیفی استفاده کرد و روایی و پایایی مرسوم در تحقیقات کمی در این پژوهش کارساز نیست. به نظر می‌رسد وقتی محققان کمی از روایی و پایایی تحقیق صحبت می‌کنند، اغلب به تحقیقاتی اشاره دارند که از اعتبار برخوردار است درحالی‌که اعتبار تحقیق کیفی به میزان توانایی و تلاش محقق بستگی دارد. با آن که روایی و پایایی در مطالعات کمی به‌طور مجزا مورد مطالعه قرار می‌گیرند؛ اما در تحقیق کیفی این چنین نیست و به‌جای آن‌ها اصلاحاتی که دربرگیرنده هر دو مفهوم هستند از جمله: اعتبارپذیری، انتقال‌پذیری و تأییدپذیری به کار می‌روند (گل‌افشانی، ۱۳۸۷، ص. ۱۷۷). با توجه به روش‌شناسی بیان شده، در این پژوهش با هدف شناسایی سازوکارهای منفی و مثبت بانک‌های تجاری در بحران‌های ارزی ایران، کاربست پژوهش حاضر در هفت گام به شرح زیر انجام می‌شود:

۳-۱. گام اول؛ آشنایی با متن مورد بررسی

پاسخ به سؤالات پژوهش، بر اساس روش تحلیل مضمون حاصل از منابع پژوهش به شرح مصاحبه خبرگانی، کتاب، مقاله، گزارش و سایت‌های خبری می‌باشد که با کد نشانگرهای زیر نام‌گذاری شده‌اند. در بخش خبرگان، افراد بر اساس معیارهایی نظیر سمت و موقعیت شغلی، مدرک تحصیلی حداقل کارشناسی ارشد، تحصیلات مرتبط، سابقه پژوهش در زمینه تخصصی موضوع پژوهش و سابقه اجرایی در حوزه مربوطه

---

1. Basic Themes
2. Organizing Themes
3. Global Themes

به صورت هدفمند و بر اساس سهولت دسترسی انتخاب شدند. سایت‌ها با کلیدواژه نقش بانک‌ها در بحران ارزی، بانک و بحران ارزی جست‌وجو گردیدند. از سایت‌های معتبری تقریباً ۹۰ صفحه مطلب استخراج شده و در کنار سایر منابع برای تحلیل مضمون مورد استفاده واقع شده است.

PA: یعنی صاحب‌نظر حوزه ارزی (دانشگاهی و اجرایی) ^۱A

BA: یعنی کتاب ^۲A

AA: یعنی مقاله ^۳A

SA: یعنی سایت ^۴A

RA: یعنی گزارش ^۵A

در گروه داده‌ای خبرگان صاحب‌نظر حوزه ارزی، در مجموع با ۲۲ نفر صاحب‌نظر دانشگاهی و اجرایی شامل اساتید هیئت علمی دانشگاه و مدیران عامل و معاونان چند نهاد مالی شامل بانک‌های تجاری، تأمین سرمایه، صندوق سرمایه‌گذاری و صرافی مصاحبه صورت پذیرفت. در گروه داده‌ای کتاب، ۱ کتاب و در گروه داده‌ای مقاله، ۱ مقاله و در گروه داده‌ای گزارش‌ها شامل ۳ گزارش تهیه شده در حوزه بحران‌های ارزی و در گروه داده‌ای سایت‌ها شامل ۸ سایت مرتبط با موضوع پژوهش مورد بررسی قرار گرفتند. در مجموع، ۳۵ منبع، منابع پژوهش و ورودی‌های تحلیل مضمون می‌باشند.

۲-۳. گام دوم؛ کدگذاری اولیه

در این گام، اقدام به کدگذاری اولیه فیش‌ها شد. هر فیش با توجه به مفاهیمی که در خود داشت، شامل یک کد یا بیشتر شد. این کدگذاری‌ها با رفت و برگشت بین پژوهشگران جرح و تعدیل شد.

۳-۳. گام سوم؛ جستجو و شناسایی مضامین

در این مرحله با مرور کدهای اولیه و تأمل و تفکر بر آن‌ها، مضامین پایه استخراج گردید. مضامین پایه در جلسات متعدد هم‌اندیشی پژوهشگران با متخصصین این عرصه به نقد، بررسی، جرح و تعدیل گذاشته شد.

-
1. Person A
  2. Book A
  3. Article A
  4. Site A
  5. Report A

۳-۴. گام چهارم؛ ترسیم شبکه مضامین

در این مرحله، با مراجعه به مضامین استخراج شده و بازبینی کلی آن‌ها که آیا با یکدیگر ارتباط و انسجام کافی دارند یا خیر، مورد بررسی قرار گرفت.

۳-۵. گام پنجم و ششم؛ تحلیل شبکه مضامین و تدوین گزارش

این مرحله از پژوهش، پس از اتمام کدگذاری‌ها و ترسیم شبکه مضامین انجام گردید. در این پژوهش، جداول مربوط به استخراج مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر و گزارش آن، در قسمت یافته‌های پژوهش به تفصیل بررسی و بیان می‌شود.

۳-۶. گام هفتم؛ اعتمادپذیری پژوهش

بیان شد که اعتمادپذیری پژوهش‌های کیفی با پژوهش‌های کمی تفاوت دارد. از میان سه روش نام برده، اعتبارپذیری و تأییدپذیری به‌عنوان دو روش برای اعتمادپذیری پژوهش فعلی بررسی خواهد شد.

برای اعتبارپذیری پژوهش؛ با استفاده از تکنیک کسب اطلاعات دقیق موازی نظیر نمایش و ارائه تحلیل‌های داده‌ای و نتایج آن به متخصصان امر و تکنیک خود بازبینی، تأیید شد که موضوع مورد ادعا به‌طور واقعی بررسی شده است. برای تأییدپذیری پژوهش؛ در پژوهش کیفی این امر به معنای قدرت تحلیل و دقت داده‌ها و میزان تأیید آن‌هاست و رسیدن به تأییدپذیری در طی جمع‌آوری و تحلیل داده در طول تحقیق، بررسی داده‌های خام، تفسیرها و پیشنهادها و یافته‌ها را می‌طلبد. در این پژوهش، جمیع اقدامات انجام شده است و در صورت لزوم برای بررسی کیفیت یافته‌ها و تفسیرها و قضاوت درباره آن‌ها، قابل‌ارائه است.

۴. یافته‌های پژوهش

باتوجه به منابع پژوهش و اجرای روش پژوهش بیان شده، شبکه‌ای از مضامین بدین شرح احصا گردید:

تعداد ۱۴۰ مضمون پایه حاصل از منابع پژوهش استخراج شد. در ادامه، مضامین سازمان‌دهنده به تعداد ۱۴ مضمون حاصل گشت. سپس این مضامین، در دو بُعد سازوکارهای منفی و سازوکارهای مثبت در قالب مضامین فراگیر استخراج شدند. جدول زیر، استخراج مضامین فراگیر از مضامین سازمان‌دهنده را نشان می‌دهد:

جدول (۲): مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر

ردیف	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۱	عملیات سفته‌بازانه	سازوکارهای منفی
۲	افزایش حجم نقدینگی کشور	
۳	پول شویی	
۴	خروج ارز از کشور	
۵	تخلف در تخصیص ارز بانک مرکزی	
۶	ناتوانی در جذب سپرده ارزی	
۷	عدم اعطای تسهیلات به بخش تولید یا انحراف تسهیلات اعطایی به بخش تولید	
۸	بنگاه‌داری و سرمایه‌گذاری در دارایی ثابت	
۹	مطالبات غیر جاری	
۱۰	ناکارآمدی در بانکداری بین‌الملل	
۱۱	رعایت محدودیت تراکنش مالی	
۱۲	پیش‌بینی بحران و ذخیره‌داری ارزی برای مهار بحران	سازوکارهای مثبت
۱۳	مهار بحران از طریق صرافی‌های بانکی	
۱۴	تسهیل نقل و انتقالات بین‌المللی	

منبع: (یافته‌های پژوهش)

در ادامه، مضامین فراگیر شامل سازوکارهای منفی و سازوکارهای مثبت بانک‌های تجاری در بحران‌های ارزی ایران تبیین و تشریح می‌شوند. بُعد سازوکارهای منفی، به این معناست که بانک‌های تجاری کشور، در طول بحران‌های ارزی گذشته، به سبب این عوامل، باعث تشدید در بحران ارزی شده‌اند. به‌همین ترتیب، سازوکارهای مثبت، عواملی است که بانک‌های تجاری به‌واسطه آن‌ها، در مهار بحران نقش‌آفرینی کرده‌اند. با این وجود، پرواضح است که نهاد سیاست‌گذار، بایستی در جهت کاهش تحقق سازوکارهای منفی و به‌عکس در جهت افزایش تحقق سازوکارهای مثبت بکوشد تا در کاهش تشدید بحران و مهار بحران از طریق بانک‌های تجاری کشور مثبت عمل کرده باشد.

۴-۱. سازوکارهای منفی

۴-۱-۱. عملیات سفته‌بازانه

یکی از موارد مهمی که منابع پژوهش به آن اشاره می‌نمودند، نقش سفته‌بازانه بانک‌های تجاری در بحران ارزی سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۱ کشور می‌باشد. در دولت نهم و دهم، شاهد رشد بی‌رویه بانک‌های خصوصی توسط ارگان‌های مختلف دولتی هستیم. به طوری که طی مصاحبه یکی از مسئولین اقتصادی کشور، به عدم مجوز برخی از بانک‌های نظامی کشور اشاره می‌کند. به همین واسطه و به علت عدم امکان نظارت پیشرفته توسط بانک مرکزی، عملکرد ضعیف و زیان‌های سنگین بانک‌ها خود را در ترازنامه بانک‌ها نشان می‌دهد. بنابراین با توجه به وضعیت بد ترازنامه‌ای، همواره در صدد جبران ضرر و زیان ترازنامه‌ای خود می‌باشند.

بانک‌ها از هر موقعیت جذاب سرمایه‌گذاری برای بیشینه‌سازی سود خود استفاده می‌کنند. گاهی به خرید ملک و سرمایه‌گذاری در دارایی‌های ثابت، گاهی به خرید و فروش ارز و سکه و... می‌پردازند. در سال ۹۱ و ۹۷ به علت تلاطمات ارزی، بهترین گزینه سرمایه‌گذاری برای بانک‌ها سرمایه‌گذاری در بازار ارز بوده است. با توجه به اینکه بازار ارز در کشور ما عمق چندانی ندارد، به راحتی با یک شوک متلاطم می‌شود و بانک‌ها با توجه به حجم منابع عظیمی که دارند به راحتی می‌توانند با عرضه و تقاضای ارز، آن را متلاطم کنند و بیش از خرید ارز خانگی توسط مردم می‌توانند نرخ ارز را تحت تأثیر بگذارند^۱ (نامه اتاق بازرگانی، ۱۳۹۲).

بانک‌ها با توجه به حجم عظیم منابع و رانت اطلاعاتی که در اختیار دارند و نیروی متخصصی که در بدنه بانک وجود دارد، پیش‌بینی وقوع بحران ارزی را داشتند و به سرمایه‌گذاری در این حوزه پرداختند. بانک‌ها خود با محدودیت‌هایی برای خرید و فروش ارز مواجه‌اند و به همین دلیل از طریق شرکت‌های تابعه و صرافی‌های خود به عملیات سفته‌بازانه برای شناسایی سود، بهره می‌پردازند.

از نمایندگان عضو کمیسیون اقتصادی در مجلس نهم در مصاحبه‌ای، گزارش‌های محرمانه‌ای از تخلفات سیستم بانکی و ورود بانک‌ها در بازار ارز به این کمیسیون را

۱. نامه‌های اتاق بازرگانی از جمله منابع معتبر و اسناد علمی با قابلیت استناد است، به جهت آنکه از نهادهای حاکمیتی و دارای نقش تنظیم‌گری است. اما در عین حال، در مواردی از نامه‌های ایشان، ابهاماتی وجود دارد. در این قسمت، اشاره نامه اتاق بازرگانی به سفته‌بازی بانک‌ها است که بیان نشده است که این کار را بانک‌ها خودشان به طور غیررسمی انجام می‌دهند یا از طریق صرافی‌های رسمی خود و بیشتر از این اشاره نکرده و مستندات ارائه ننموده است.

بیان کردند. تخلف بانک‌ها و ورود به بازار واسطه‌گری و دلالتی بسیار روشن و محرز است و متأسفانه برخی فعالیت‌های اقتصادی بانک‌ها با وظایف آن‌ها و ماهیت امور بانکی و بانکداری سنخیت ندارد. برخی بانک‌ها حتی در نوساناتی که در بازار ارز بود، دخیل بودند و اقدام به خریدوفروش ارز کردند و باعث بروز مشکلاتی در بازار ارز و اقتصاد کشور شدند (نامه اتاق بازرگانی، ۱۳۹۲).

طی سال ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۱، خانوارها حدود ۱۸ میلیارد دلار و مؤسسات مالی و بانک‌های خصوصی بسیار بیشتر از این مقدار، ارز نگهداری کرده‌اند و با هجوم خود به بازار ارز مشکل ارز را به بحران همه‌گیر اقتصاد تبدیل کرده‌اند. نقش مؤسسات مالی و واسطه‌های مالی از جمله برخی از بانک‌های خصوصی در سوءاستفاده از شرایط موجود در بازار ارز و دامن‌زدن به تلاطمات به دلیل در اختیار داشتن حجم بالایی از نقدینگی است که می‌بایست به دقت مورد واکاوی و پردازش قرار گیرد (شاکری، ۱۳۹۲).

بانک‌ها به سبب حجم زیادی از منابع موجود در سال ۹۷ به سفته‌بازی پرداختند و با خریدوفروش ارز، ارزش افزوده فراوانی برای بانک ایجاد کردند و ترازنامه‌های خود را بهبود بخشیدند.^۱

یکی از انگیزه‌های مهم بانک‌ها برای سفته‌بازی برمی‌گردد به قانونی که بانک مرکزی در مورد مالکیت سود حاصل از عملیات ارزی و جهش ارزی دارد. در این قانون، سود حاصل از فعالیت ارزی و نوسان نرخ ارز به‌عنوان درآمد غیرمشاع شناسایی می‌شود و متعلق به بانک است که این مورد به‌عنوان یکی از انگیزه‌های بانک‌ها برای نقش‌آفرینی در بحران ارزی در نظر گرفته می‌شود. در واقع اگر بانک با منابعی که حاصل از سپرده‌های مردم است، با خریدوفروش ارز سودی به دست آورد، مالکیت سود متعلق به بانک است و سودی از بابت خریدوفروش ارز به سپرده‌گذار پرداخت نمی‌شود.

برخی از بانک‌ها با ارائه تسهیلات به شرکت‌های تابعه خود، توسط آن شرکت‌ها در بازار ارز ورود کردند تا توسط بانک مرکزی و نهاد نظارتی شناسایی و جریمه نشوند.

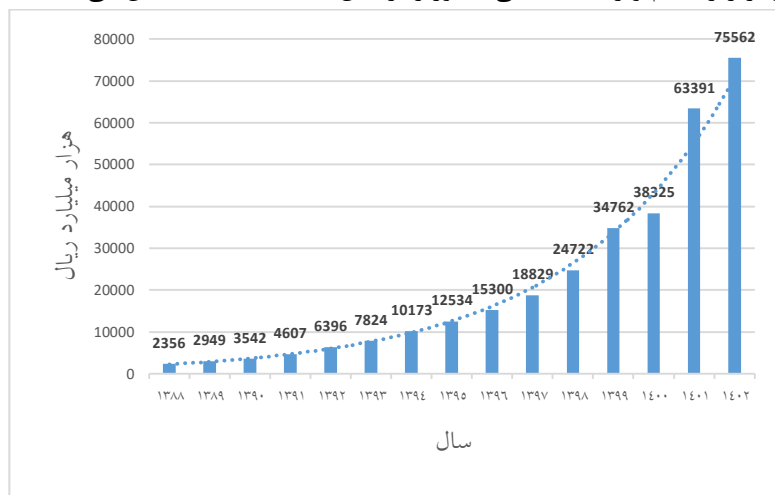
تعدادی از منابع پژوهش، سفته‌بازی را به‌عنوان یک سرمایه‌گذاری مثبت می‌دانستند و قائل بودند که بانک‌ها برای کسب سود می‌توانند به فضای سفته‌بازی

۱. مصاحبه پژوهشگران با دو مدیرعامل شرکت صرافی خصوصی.

رو بیاورند. نکته مهم و قابل توجه آن است که ورود بانک‌ها به بازار ارز باعث نوسانات شدید ارزی می‌شود و اقتصاد کشور را متلاطم می‌کند.

۴-۱-۲. افزایش حجم نقدینگی کشور

عامل زمینه‌ای اصلی تقاضای ارز، رشد نقدینگی است. حجم نقدینگی در کشور به واسطه وضعیت نامناسب ترازنامه شبکه بانکی و نرخ سود بالا، به شدت در حال گسترش است. طبق آخرین گزارش بانک مرکزی تا دی‌ماه سال ۱۴۰۲، حجم نقدینگی کشور به ۷۵۵۰ هزار میلیارد تومان رسیده است که نسبت به گزارش پایان سال ۱۴۰۱ به رشدی ۱۹٫۲ درصدی نائل آمده است. این میزان نقدینگی در اسفندماه ۹۷، ۱۸۸۳ هزار میلیارد تومان بوده است، که نسبت به مدت مشابه سال ۱۳۹۶ که ۱۵۳۰ هزار میلیارد تومان بوده است، رشدی ۲۳ درصدی را داشته است (گزیده آمارهای اقتصادی و بانک اطلاعات سری‌های زمانی اقتصادی بانک مرکزی). نمودار زیر حجم و رشد نقدینگی کشور را از سال ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۲ نشان می‌دهد.

منبع: (گزیده آمارهای اقتصادی و بانک اطلاعات سری‌های زمانی اقتصادی بانک مرکزی)

نمودار (۱): حجم و رشد نقدینگی کشور

نظام مالی کشور ما یک نظام بانک محور است و نقدینگی عمدتاً حاصل از فعالیت سیستم بانکی است. نقدینگی را اگر تقسیم به دودسته پول و شبه پول کنیم که به طور عمده در نظام بانکی در حال چرخش است؛ تقریباً ۸۵ درصد از کل نقدینگی خواهد بود. بانک‌ها با توجه به قابلیتی که دارند می‌توانند در خلق پول و رشد

نقدینگی تأثیر به‌سزایی داشته باشند.

بانک‌ها به دو طریق زیر، خالق نقدینگی هستند:

- دادن نرخ‌های سود بالا به سپرده‌گذاران
- اضافه برداشت از بانک مرکزی

دادن نرخ‌های سود بالا به سپرده‌گذاران: در ایران شبه پول افزایش یافته و رشد نقدینگی را رقم‌زده که بخشی از آن به علت رقابت بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در اعلام سودهای بالاتر و در نتیجه، درگیر شدن در بازی پانزی، می‌باشد. درحالی‌که فعالیت‌های تولیدی در ایران چنین بازدهی را ندارند.

بانک‌ها با توجه به رقابتی که با یکدیگر در جذب سپرده دارند و این رقابت بعد از افزایش تعداد بانک‌های خصوصی به اوج خود رسید؛ سودهای نامتعارفی به سپرده‌گذاران (با تخلف از قوانین بانک مرکزی) می‌پردازند که اصلاً توجیه اقتصادی ندارد. به این دلیل که کشور در رکود اقتصادی به سر می‌برد و سرمایه‌گذاری که بتواند این حجم سود سپرده را پاسخگو باشد وجود ندارد. در واقع به توزیع سودهای موهوم می‌پردازند و به این صورت بر حجم نقدینگی کشور می‌افزایند. این اتفاق، خصوصاً در بحبویه بحران ارزی سال ۹۷ روی داده است.

برخی از بانک‌ها از طریق صندوق‌های سرمایه‌گذاری خود سودهای بالای ۲۰ درصد را به مردم پرداخت می‌کردند. مؤسساتی مثل کاسپین و ثامن‌الائمه به دلیل پرداخت همین سودهای نامتعارف، نقدینگی در جامعه را جذب کردند و باعث ایجاد بحران شدند تا اینکه بانک مرکزی برای جلوگیری از بحران مؤسسات مالی ۳۰ هزار میلیارد تومان پایه پولی را افزایش داد تا بتواند از ریسک دومینویی که اقتصاد را تهدید می‌کرد، جلوگیری کند (گزارش خبری انصاف، ۱۳۹۷).

اضافه برداشت از بانک مرکزی: در واقع بانک‌ها ضمن اضافه برداشت از بانک مرکزی (افزایش پایه پولی)، این پول را بارها وام داده (خلق پول) و در نتیجه از این محل نیز به ایجاد و تزریق نقدینگی در جامعه مبادرت می‌کنند. علت اصلی اضافه برداشت بیش‌ازحد بانک‌ها از بانک مرکزی را می‌توان، عدم نظارت لازم بر فعالیت‌های بانک‌ها دانست.

اکثر بانک‌ها با مشکلات نقدینگی مواجه هستند و برای پوشش این مشکلات نقدینگی، ابتدا مجبور به استقراض از بازار بین‌بانکی هستند تا از بانک دارای مازاد بتوانند منابع استقراض کنند. اما بازار بین‌بانکی توانایی پاسخگویی به همه تقاضاها را ندارد، بنابراین بانک‌ها با مراجعه به بانک مرکزی، شروع به اضافه برداشت می‌کنند و بانک

مرکزی نیز با نرخ سود بالاتری (۳۴ درصدی) به بانکها پرداخت می‌کند. به این ترتیب با اضافه برداشت یک واحد پول از بانک مرکزی و باتوجهبه ضریب فزاینده ۸ در ایران، ۸ واحد پول دیگر توسط بانکها خلق می‌شود و کشور را با بحران روبه‌رو می‌کنند.

عدم تناسب رشد نقدینگی و رشد تولید ناخالص داخلی باعث به‌وجودآمدن تورم در کشور می‌شود. با افزایش نقدینگی، کالاها با افزایش تقاضا روبه‌رو می‌شوند. در صورتی که کالایی متناسب با این تقاضا تولید نشده است. سپس قیمت کالاها افزایش می‌یابد و تورم ایجاد می‌شود و باتوجهبه تعدیل نرخ ارز با احتساب تفاوت نرخ تورم داخلی و نرخ تورم کشور مقصد مثلاً دلار آمریکا، ارزش پول ملی تضعیف می‌شود.

۴-۱-۳. پول شویی

یکی از سازوکارهای منفی مورد تأکید منابع پژوهش، بحث کمک بانکها به پول‌شویی است. این عامل باعث شده است تا عوامل اصلی بحران پنهان بمانند و به بحران ارزی در کشور دامن بزنند.

بانکها و صرافی‌های آنها بی‌توجه به قوانین مربوط به پول‌شویی در افتتاح حساب یا فروش ارز، احراز هویت افراد را به‌درستی انجام نمی‌دادند و برخی اوقات ارقام کلانی ارز، بدون احراز هویت جابه‌جا می‌کردند. از نمونه‌های آن می‌توان به پرونده سلطان سکه (وحید مظلومین) اشاره کرد که بدون اطلاع اشخاص، بنام اقوام نزدیک حساب باز کرده و پول‌های کلان را با آن حسابها جابه‌جا می‌کرد، بدون آنکه نامی از خود به‌جا گذاشته باشد. در همین رابطه رئیس شعبه یکی از بانکهای کشور به چند سال حبس محکوم شد (گزارش فارس، ۱۳۹۷). مثال دیگر از این موضوع، مربوط به قبل از ابلاغ قانون‌های جدید است که تخصیص ارز با کد ملی اتفاق می‌افتاد و مشاهده می‌شد که احراز هویت صورت نمی‌گیرد. در برخی موارد، ارزی که به واردات یک کالا اختصاص داده می‌شد، انحراف پیدا کرده و جای دیگری استفاده می‌شد و این مورد چون تخطی از قانون است در تعریف پول‌شویی می‌گنجد.

مهم‌ترین عواملی که در حال حاضر منجر به مهار بحران شده است، رعایت الزامات جلوگیری از پول‌شویی است که می‌توان به برخورد با رؤسای شعبه‌ها و بستن چک رمزدار اشاره کرد. چک رمزدار یا تضمینی بین‌بانکی یکی از ابزارهای پرداخت است که به درخواست مشتری به نام اشخاص حقیقی یا حقوقی باهدف تسهیل و تسریع در نقل‌وانتقال وجوه بین بانکی صادر و پرداخت وجه آن توسط بانک صادرکننده

تضمین می‌شود. بر پایه گزارش‌ها و بررسی‌های صورت گرفته در مورد فرایندهای مرتبط با صدور، انتقال و گردش چک‌های تضمین‌شده، مشخص شد سازوکار قبلی حاکم بر این چک‌ها، اختلالاتی را زمینه‌های مالی ایجاد کرده است؛ بنابراین مراتب اصلاح و تغییر فرایندهای صدور و استفاده از چک‌های تضمین شده در دستور کار بانک مرکزی قرار گرفت. بدین ترتیب بانک مرکزی در آذرماه ۱۳۹۷، بخشنامه جدید صدور و استفاده از چک‌های تضمین‌شده را با استناد به مصوبه شورای عالی هماهنگی اقتصادی سران قوا درباره ممنوعیت انتقال و ظهرنویسی چک‌های تضمین‌شده، ابلاغ کرد. هدف این بخشنامه، جلوگیری از استفاده‌های نامتعارف از چک‌های یاد شده، احراز هویت دقیق اشخاص ذی‌نفع در گردش چک‌های موصوف و همچنین پیشگیری از پول‌شویی با استفاده از این چک‌هاست.

به عقیده اکثر منابع پژوهش، پول‌شویی در بحران سال ۹۱ به علت وجود مؤسسات مالی غیرمجاز و برخی بانک‌های تجاری خصوصی غیرقابل انکار است اما در سال ۹۷ نمی‌توان به صراحت سال ۹۱ همچین عنوانی را مطرح کرد.

۴-۱-۴. خروج ارز از کشور

یکی دیگر از سازوکارهای منفی که منابع پژوهش به آن تأکید می‌کردند، بحث کمک بانک‌ها به خروج ارز از کشور بود. این عامل باعث شد منابع ارزی در کشور کم گردد و اثرات بحران ارزی فراگیر شود.

مهم‌ترین مصادیق خروج ارز از کشور عبارت است از: سرمایه‌گذاری و خرید دارایی در خارج از کشور؛ مانند خرید مسکن و سرمایه‌گذاری در قالب احداث شرکت یا خرید دارایی مالی (اوراق بهادار یا سپرده بانکی از طریق رمزارزها) (بنی‌طبا و حسینی دولت‌آبادی، ۱۳۹۷).

در مورد خروج ارز از کشور نیز مانند مورد پول‌شویی، اکثر منابع پژوهش قائل به خروج ارز از کشور توسط بانک‌ها در بحران ارزی سال ۹۱ هستند اما نسبت به سال ۹۷ نمی‌توان با اتقان صحبت کرد.

۴-۱-۵. تخلف در تخصیص ارز بانک مرکزی

بانک‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بازوهای بانک مرکزی برای تخصیص ارز در مواقع بحرانی در کشور بودند و توسط صرافی‌های خود، بین مردم ارز توزیع می‌کردند. به‌دلیل ارتباط ناسالمی که بین بانک و صرافی بانک می‌باشد، همواره صرافی در

خدمت منافع بانک می‌باشد و در مواقعی که بانک به علت محدودیت‌هایی توانایی ورود به بازار ارز را ندارد، از طریق صرافی خود به خرید و فروش ارز می‌پردازد.

بانک مرکزی در اواخر سال ۹۰ در راستای اجرای مصوبه کمیته ارزی ۵ نفره، از حساب چند بانک در مجموع ۳ هزار میلیارد تومان برداشت کرد. این برداشت از حساب، زمانی انجام شد که برخی از بانک‌ها به جای اختصاص ارز دریافتی از بانک مرکزی برای گشایش اعتبار اسنادی برای واردکنندگان و متقاضیان واقعی ارز، بخشی از منابع دریافتی را در بازار آزاد و با نرخ بازار به فروش رسانده بودند. این ارز با نرخ رسمی یعنی ۱۲۲۶ تومان در اختیار بانک‌ها قرار گرفته بود، اما آن را از طریق شرکت‌ها و مراکز وابسته به خود با نرخ بازار آزاد فروخته بودند. بر اساس اسناد و اطلاعات به دست آمده، بانک مرکزی پیش از اقدام به برداشت از حساب بانک‌ها، از بانک‌ها اسناد عملیات مالی ارزی را مطالبه می‌کند، اما بانک‌های متخلف اطلاعات و اسناد مربوطه‌ای تحویل نمی‌دهند. به همین دلیل چندین گروه از بازرسان بانک مرکزی، حساب‌های مالی بانک‌ها را بررسی کرده و در نهایت به وجود حاشیه سود ۳۲۰۰ میلیارد تومانی برخی بانک‌ها از فروش ارز در بازار آزاد رسیدند.

بنابراین، تخلف برخی بانک‌ها در فروش ارز بانک مرکزی در بازار آزاد، کاملاً محرز بود و این تخلف هزینه‌های بسیاری زیادی را به فضای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی ایران تحمیل کرد. بانک مرکزی بایستی با به کارگیری سامانه‌های نظارتی و فعال کردن بازرسان خود از وقوع چنین تخلفاتی جلوگیری به عمل می‌آورد.

در بحران سال ۹۱ برخی از بانک‌ها اقدام به تأسیس صرافی‌های غیرمجاز و بی‌اعتبار کردند و توسط این صرافی‌ها تخلف‌هایی صورت گرفت. در لیستی که بانک مرکزی در سال ۹۱ منتشر کرد، مجوز صرافی ۷ بانک خصوصی کشور و یک مؤسسه اعتباری تمدید نشد یا اینکه تعلیق و فاقد اعتبار تشخیص داده شد.

در بحران سال ۹۷ نیز این تجربه تکرار شد، به طوری که صرافی‌ها هم ارز را از بانک‌ها می‌گرفتند و مقدار کمی ارز به مردم می‌فروختند و هم حجم بزرگی از آن را خودشان به طور مستقیم در بازار عرضه می‌کردند. صرافی‌های بانک‌ها هم همین کار را می‌کردند و حجم ارزی که برای توزیع دریافت می‌کردند را به کد ملی خاصی اختصاص می‌دادند و حجمی را هم خودشان به صورت مستقیم در بازار به فروش می‌رساندند.

از آنجایی که پاسخ صحیحی به تقاضاهای واقعی ارزی داده نشد و قیمت ارز بالا رفت، بانک‌ها با تخلف در تخصیص ارز و عدم تخصیص ارز به تنگناهای اقتصادی، به

بحران ارزی دامن زدند. طبیعی است با توجه به تفاوت قیمتی که بین نرخ آزاد و نرخ رسمی وجود دارد، یک رانتی ایجاد شود و بانک‌ها به علت ضعف نظارتی بانک مرکزی، از آن برای پوشش ضرر و زیان ترازنامه‌ای خود استفاده کنند.

۴-۱-۶. ناتوانی در جذب سپرده ارزی

نقش اصلی بانک واسطه وجوه بودن آن است، که سرمایه را از شخصی که مازاد منابع دارد به شخصی که با کسری منابع مواجه است، برساند. اگر بانک این وظیفه را به درستی انجام دهد، موتور اقتصاد روشن می‌شود و به رشد اقتصادی منجر می‌گردد؛ ولی اگر بانک نتواند ریال یا ارز موجود در جامعه را جذب کند، این سرمایه سرگردان، متناسب با شرایط زمان به بازارهای مختلفی همچون؛ بازار ارز، بازار مسکن، بازار سکه و طلا و... روی آورده و ممکن است به علت تقاضای زیاد در آن بازارها باعث ایجاد بحران شوند.

اما ناتوانی بانک در جذب سپرده ارزی در سال‌های بحران ارزی بسیار مشهود و تأثیرگذار است که به خلف وعده بانک‌ها در تسویه ریالی سپرده ارزی در سال ۹۱ برمی‌گردد. برخی از همین بانک‌ها که در صف خرید دلار در بازار ارز قرار گرفته بودند، هنگام نقد کردن حساب‌های ارزی مردم، اعلام کردند که ارزی ندارند و معادل حساب‌ها را به ریال پرداخت خواهند کرد. در اواخر شهریور ۹۱، مشکلی جدی برای افتتاح حساب‌های ارزی برخی از بانک‌ها به وجود آمد. بانک‌ها هنگام افتتاح سپرده ارزی تعهدنامه‌ای از مشتری أخذ می‌کردند که بر اساس یکی از بندهای آن تعهدنامه، بازپرداخت مبلغ واریزی توسط مشتری را به شکل ارزی تضمین نمی‌کردند. در این بند قید شده بود که هنگام برداشت از حساب، در صورت وجود ارز کافی در سیستم بانکی، پرداخت وجه به صورت ارزی صورت می‌پذیرد؛ اما در صورت نبود ارز کافی به میزان لازم، معادل ریالی آن با احتساب نرخ ارز مرجع پرداخت خواهد شد. معنی این نوع قرارداد برای افتتاح حساب ارزی، این بود که مردم باید از باز کردن حساب ارزی در بانک‌ها منصرف شوند و تلاش کنند که ارزها را به صورت فیزیکی در خانه‌ها نگه دارند. از سوی دیگر، با این کار بانک‌ها در جمع‌آوری ارزهای خانگی نیز در می‌ماندند. اما اتفاق بدتر این بود که برخی از بانک‌ها، حساب‌های ارزی که پیش از آن تاریخ باز شده بود را نیز به ریال و آن هم به نرخ ارز مرجع محاسبه و بازپرداخت می‌کردند. در اوایل مهرماه ۹۱، سایت خبری «تابناک» به نقل از یکی از صادرکنندگان نوشته بود که بانک‌ها به صادرکنندگان دارای حساب ارزی اعلام کرده‌اند که بر پایه بخشنامه

جدید، امکان حواله ارز موجود در حساب ارزی صادرکنندگان نیست و آن‌ها تنها می‌توانند معادل ریالی ارز حاصل از صادرات را، آن هم به نرخ ارز مرجع، دریافت کنند (ابراهیمی، ۱۳۹۷).

یکی از دلایلی که می‌توان بیان کرد که بانک‌ها ارز لازم برای تسویه سپرده ارزی را نداشتند، بدهی‌های خارجی زیاد و پوشش داده نشده در بانک بود که موجب می‌گردید ترانزنامه بانک در مقابل افزایش نرخ ارز به شدت آسیب‌پذیر باشد. برای مثال؛ اکثر بانک‌ها در ازای دریافت مبالغ ریالی اقدام به گشایش اعتبارات اسنادی ارزی برای مشتریان خود کرده بودند، اما به‌جای اینکه ارز مربوط به تعهدات خود را خریداری کنند، به طمع نرخ سود بالاتر تسهیلات ریالی، این کار را به تعویق انداختند. این امر موجب شد زمانی که نرخ ارز افزایش یافت، بانک‌ها هم با زیان زیادی مواجه شوند و هم به‌صورت دسته‌جمعی برای تهیه ارز موردنیاز خود به بازار مراجعه کنند که این امر یکی از دلایل تشدید بحران بود و هم نتوانستند بدهی‌های ارزی خود را پوشش دهند (کیائی، ۱۳۹۴).

مشتریان بانک ضرر کردند و اعتماد مشتریان به سیستم بانکی از بین رفت. حتی بانک مرکزی در سال ۹۷ خود را به‌عنوان ضامن سپرده ارزی معرفی کرد اما باز، مردم ترجیح می‌دهند ریسک نگهداری ارز در خانه را بپذیرند ولی آن را به سیستم بانکی ندهند. تخمین زده می‌شود حدود ۳۰ میلیارد دلار ارز در خانه‌های مردم است و در اختیار سیستم بانکی نیست. با این مقدار ارز می‌توان یک سال کشور را با همین فضای اقتصادی مدیریت کرد و هزینه‌ها را پوشش داد.

۴-۱-۷. عدم اعطای تسهیلات به بخش تولید یا انحراف تسهیلات

اعطایی به بخش تولید

اکثر منابع کشور در اختیار بانک‌ها می‌باشد. در اقتصاد ایران نیز حدود ۸۰ درصد تأمین مالی از طریق بازار پول انجام شده و این بازار نقش اصلی در انتقال منابع مالی به سمت فرصت‌های سرمایه‌گذاری مولد را برعهده دارد؛ بنابراین بانک می‌تواند با جهت‌دهی به تسهیلات، تأثیر زیادی در رشد اقتصادی و رشد تولید ناخالص ملی داشته باشد. اما اگر این تسهیلات به‌درستی توزیع و رصد نشود، می‌تواند باعث ایجاد تقاضاهای سفته‌بازانه در بازارهای مختلف گردد.

یکی از مزایای رشد تولید و سرمایه‌گذاری، افزایش ارزش پول ملی در بلندمدت است. رشد اقتصادی حاصل اجرای سیاست‌های مختلفی است که درنهایت افزایش

سرمایه‌گذاری داخلی و رشد توان تولید داخلی را به ارمغان خواهد آورد (حیدری و عزیزنژاد، ۱۳۹۴).

مطابق داده‌های موجود، نمودارهای تسهیلات پرداختی توسط سیستم بانکی نشان می‌دهد که سهم بخش‌های مولد اقتصادی همچون؛ کشاورزی، ۷٫۶ درصد و صنعت و معدن، ۲۷ درصد در سال ۹۷ است و انتظار می‌رود سیستم بانکی از این دو بخش مولد در اقتصاد حمایت کند. این آمار در سال ۹۶ برای بخش کشاورزی برابر ۸ درصد و بخش صنعت و معدن برابر ۲۸ درصد است (معاونت بررسی‌های اقتصادی اتاق تهران).

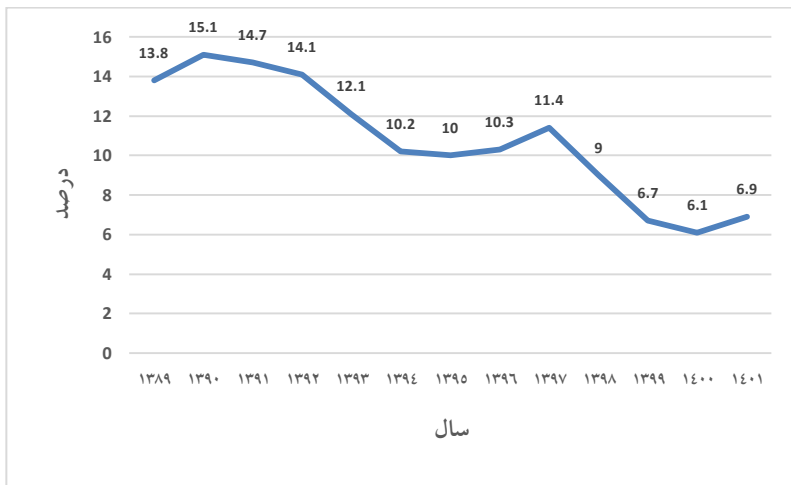
بایستی ترتیبی اتخاذ شود که نقدینگی در فعالیتهای صحیح چرخش کند، نظام اعطای تسهیلات بسیار شفاف باشد و بر اساس مقتضیات حقیقی اقتصاد عمل کند. بانک‌های خصوصی باید به‌طور کامل تحت نظارت بانک مرکزی باشند و فعالیتهای بانکداری آن‌ها با فعالیتهای شرکتی و اقتصادی و سوداگری آمیخته نباشد. درحالی‌که هم‌اکنون نظام پولی کشور بسیار ناکارآمد و غیرشفاف است، می‌بایست تمام وام‌ها و تسهیلات به‌صورت آنلاین تحت نظارت قرار گیرند. اگر نظام بانکی شفاف عمل می‌نمود، امروز بخش نامولد و فساد بدین شکل گسترده نبود و وام‌های معوق این‌گونه انباشت نمی‌گردید و تولید این‌گونه محدود و زمین‌گیر نگردیده بود (شاکری، ۱۳۹۲).

۴-۱-۸. مطالبات غیر جاری

تسهیلاتی که بانک‌ها به مشتریان خود پرداخت می‌کنند، در برخی مواقع بازپرداخت آن با مشکل روبه‌رو می‌شود، که دلیل آن می‌تواند عدم اعتبارسنجی درست مشتریان باشد. برخی اوقات این عدم اعتبارسنجی عمدی است و بانک به سهامدارهای کلان خود تسهیلات اختصاص می‌دهد و با توجه به فضای متلاطم اقتصادی، تسهیلات گیرندگان این وام را به فعالیتهای سودآور مثل خرید ارز و ملک و... تخصیص داده و تأخیر در بازپرداخت تسهیلات و یا عدم بازپرداخت آن‌ها به‌طور کلی، از منظر اقتصادی دارای توجیه است. اما گاهی اوقات به علت شرایط رکودی در صنعتی خاص، وام نکول می‌گردد و لازم است قبل از اعطای وام به آن صنعت، ریسک آن در نظر گرفته شود و وثائق معتبر أخذ گردد. رصد و نظارت وام‌های اعطایی توسط بانک خیلی مهم است تا وام در فعالیتهای مولد مصرف شود نه در فعالیتهای سفته‌بازانه و از مخاطرات اخلاقی ناشی از این موضوع جلوگیری به عمل آید.

افزایش مطالبات غیرجاری از کانال دیگری نیز می‌تواند باعث بحران ارزی شود. بانک‌ها وقتی به علت مطالبات غیرجاری با مشکلات نقدینگی روبه‌رو می‌شوند و به استقراض از بانک مرکزی مبادرت می‌کنند و باعث افزایش حجم نقدینگی می‌شوند و کاهش ارزش پول ملی را به ارمغان می‌آورند، باعث اثرگذاری بر بحران ارزی می‌شوند.

نمودار زیر نسبت تسهیلات غیرجاری به کل تسهیلات را نشان می‌دهد. تسهیلاتی که می‌توانست در خدمت رشد اقتصادی یک نظام مالی و اقتصادی باشد، به شکلی فریز شده است و هیچ کارکرد دیگری ندارد.

منبع: (نماگرهای اقتصادی بانک مرکزی)

نمودار (۲): نسبت تسهیلات غیرجاری به کل تسهیلات (ریالی و ارزی)

۴-۱-۹. بنگاهداری و سرمایه‌گذاری در دارایی‌های ثابت

وظایف بانک‌ها شامل تجهیز و تخصیص منابع، عملیات اعتباری، عملیات مالی، خرید و فروش ارز، نقل و انتقال وجوه، قبول امانات، نگهداری سهام و اوراق بهادار و اشیای قیمتی مشتریان و موضوعاتی از این دست ذکر شده است، اما بنگاهداری، وظیفه خودساخته‌ای است که بانک‌های کشور در سال‌های اخیر به‌طور چشم‌گیری به آن علاقه‌مند شده‌اند (گزارش فرهیختگان، ۱۳۹۷).

در سال‌های اخیر، بنگاهداری بانک‌ها موجب شده است سهم بخش‌های اقتصادی از تسهیلات بانکی به‌شدت کاهش و به همان میزان، سهم شرکت‌های با مالکیت

بانک‌ها که عمدتاً نیز در بخش‌های خدماتی فعالیت می‌کنند، به‌طور چشم‌گیری افزایش یابد. قوانین نیز در این زمینه رویکرد مشخصی ندارند، به‌طوری‌که به‌رغم تأکید مسئولان نظام بر کاهش یا واگذاری کامل بنگاه‌های وابسته به بانک‌ها، بر اساس قوانین بانک مرکزی، تا سال ۹۶ بانک‌ها مجاز بودند تا سقف ۴۰ درصد در بنگاهداری مشارکت داشته باشد، اما مطابق آخرین نصاب‌های مربوط به قانون رفع موانع تولید رقابت‌پذیر و ارتقای نظام مالی کشور، این میزان به ۲۰ درصد کاهش یافت. در همین راستا، مطابق ابلاغ قانون جدید بانک مرکزی، اقتدار این بانک برای برخورد با تخلفات بانکی و برخورد با بانک‌های با تراز منفی افزایش یافته و سعی شده است از تکرار اقداماتی همچون بنگاهداری بانک‌ها ممانعت گردد.

در همین رابطه، رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت در شهریورماه ۹۷ نیز چنین می‌فرمایند:

بنده یک‌وقتی در تهران از جایی عبور می‌کردم، دیواری طولانی بود که هرچه می‌رفتیم ادامه داشت! پرسیدم این تشکیلات عظیم برای کیست؟ گفتند مال فلان بانک است، بانک غلط می‌کند که چنین کاری کند. حالا اینکه تشکیلاتی است که لابد برای تفریح و این حرف‌ها است. بانک‌ها بنگاهداری می‌کنند. جلوی بنگاهداری بانک‌ها را بگیرید. بانک برای بنگاهداری نیست.

بر اساس آمار منتشره تا شهریورماه ۹۷، ۲۱ بانک کشور در سهام ۳۲۵ شرکت شریک هستند که بانک ملی با ۵۴ شرکت (مجموع شرکت‌های تحت مدیریت و تحت پوشش)، پاسارگاد با ۴۹ شرکت، سپه با ۳۲ شرکت، بانک شهر با ۲۳ شرکت، بانک مسکن با ۲۰ شرکت، اقتصاد نوین با ۱۹ شرکت، پارس‌بان با ۱۷ شرکت، ملت با ۱۶ شرکت، تجارت و بانک دی هر کدام با ۱۵ شرکت، ۱۰ بانک دارای بیشترین بنگاه هستند. مسکن، صنعت سیمان، صرافی، لیزینگ، فولاد و بیمه از بخش‌های جذاب برای سرمایه‌گذاری بانک‌ها هستند. نکته قابل تأمل در لیست اموال مازاد بانک‌ها، حجم بالای املاک با کاربری مسکونی است، به‌طوری‌که بر اساس اعلام مدیرعامل شرکت فروش اموال مازاد بانک‌ها از مجموع ۶ هزار و ۴۳۰ فقره املاکی که ۱۰ بانک برای فروش به این شرکت سپرده‌اند، ۵۰ درصد با کاربری مسکونی، ۱۸ درصد با کاربری صنعتی، ۲۰ درصد با کاربری تجاری، ۲ درصد با کاربری اداری و ۱۰ درصد مابقی نیز دارای سایر کاربری‌ها از جمله باغ و ویلا می‌باشند.

آمار منتشره توسط بانک مرکزی، ناظر به بنگاهداری بانک‌ها تا پایان سال ۱۴۰۲ به شرح این موارد است؛ که بیشترین میزان سرمایه‌گذاری یک بانک در دیگر

شرکت‌ها مربوط به بانک رفاه کارگران است. این بانک بیش از ۱۲۱ همت در ۸ شرکت سرمایه‌گذاری کرده که دارای مالکیت بیش از ۲۰ درصد است. بانک رفاه کارگران در بخش فعالیت‌های بانکی، یک شرکت صرافی با سهام ۱۰۰ درصدی تأسیس و ۵۴ درصد از سهام شرکت داده‌پردازی ایران و ۳۱ درصد از سهام پرداخت الکترونیکی سامان کیش را خریداری کرده است. این بانک همچنین در بخش فعالیت‌های غیربانکی، دو شرکت توسعه سرمایه و کارگزاری را تأسیس کرده و همچنین از کانال تهاتر، بابت استیفای حقوق، مالک ۳۰ درصد از سهام پالایش نفت بندرعباس و حدود ۵۰ درصد از سهام پالایشگاه شازند شده است، از سوی دیگر در قبال رد دیون دولت توانسته ۱۰۰ درصد از سهام شرکت مدیریت پروژه‌های ساختمانی ایران را به صورت قهری به دست آورد. بعد از بانک رفاه کارگران، بیشترین میزان سرمایه‌گذاری در دیگر شرکت‌ها با مالکیت بیش از ۲۰ درصد مربوط به بانک ملت بوده که در ۱۸ شرکت و حدود ۴,۶ همت است. جدول ۳، میزان سرمایه‌گذاری بانک‌ها در سهام شرکت‌ها و سایر اشخاص حقوقی (با مالکیت بیش از ۲۰ درصد) را به همراه تعداد شرکت‌های سرمایه‌گذاری شده نشان می‌دهد.

جدول (۳): میزان سرمایه‌گذاری بانک‌ها در سهام شرکت‌ها، ۱۴۰۲

نام بانک	مجموع سرمایه‌گذاری (همت)	تعداد شرکت‌های سرمایه‌گذاری شده
رفاه کارگران	۱۲۱	۱۸
ملت	۴,۶	۱۳
اقتصاد نوین	۲,۲	۱۲
خاورمیانه	۰,۱۱	۸
توسعه تعاون	۰,۲	۵
توسعه صادرات	۰,۸	۴
پست‌بانک	۰,۰۳	۳
ایران ونزوئلا	۰	۰
مجموع	۱۲۹	-

منبع: (نماگرهای اقتصادی بانک مرکزی)

۴-۱-۱۰. ناکارآمدی در بانکداری بین‌الملل

ناکارآمدی بانک‌ها در بانکداری بین‌الملل بر همگان آشکار است. بانک‌های کشور به

علت عدم رعایت استانداردهای جهانی مانند استانداردهای کمیته بال و عدم سلامت و کیفیت لازم، با فضای بین‌المللی ارتباطی ندارند. حتی در زمان توافق برجام، بانک‌های کشور نتوانستند از آن فرصت به‌خوبی استفاده کنند. کفایت سرمایه‌های پایین و در مواردی منفی، بالابودن مطالبات غیرجاری، عدم رعایت الزامات حاکمیت شرکتی و سایر موارد، باعث شده است که بانک‌های کشور از ظرفیت‌های بین‌المللی مثل وام‌های ارزی، پیمان‌های پولی دوجانبه و چندجانبه و... نتوانند استفاده کنند و بانک‌های مطرح جهان حاضر به تحمل ریسک معامله با بانک‌های ایرانی نیستند.

در مورد عدم آمادگی بانک‌های کشور برای استفاده از ظرفیت‌های بین‌المللی، به خوش‌بینی بانک‌ها به توافق برجام برمی‌گشت. بانک‌ها خود را برای شرایط تحریمی بعد از برجام آماده نکرده بودند تا اینکه بعد از خارج‌شدن آمریکا از توافق برجام بتوانند به حیات بین‌المللی خود ادامه دهند و از ظرفیت‌های بین‌المللی در شرایط تحریم استفاده کنند و کشور را در مهار بحران ارزی کمک کنند.

۲-۴. سازوکارهای مثبت

بانک‌ها در بحران‌های ارزی اخیر از طریق سازوکارهای مثبت توانسته‌اند به مهار بحران کمک کنند. موارد سازوکارهای مثبت را می‌توان به شرح موارد زیر برشمرد.

۱-۲-۴. رعایت محدودیت تراکنش مالی

طبق بخشنامه‌ای که در ۱۰ آبان‌ماه سال ۹۷ توسط بانک مرکز ابلاغ شد و توسط بانک‌ها به اجرا درآمد، سیاست محدودیت تراکنش مالی بود. به این صورت که هر کد ملی می‌تواند در طول روز نهایتاً تا سقف ۱۰۰ میلیون تومان تراکنش بانکی انجام دهد. هر کارت بانکی نیز نهایتاً تا سقف ۵۰ میلیون تومان می‌تواند تراکنش بانکی داشته باشد.

یکی از اهداف بانک مرکزی از اعمال این بخشنامه، محدودیت تراکنش‌های کارت‌های محدودکردن فعالیت دستگاه‌های کارت‌خوان خارج کشور بود که به‌صورت غیرمجاز و به‌خاطر تخلف شرکت‌ها PSP و نظارت ضعیف بانک‌ها در خارج مرزها فعالیت می‌کردند.

موارد دیگر این بخشنامه بدین صورت است:

۱- سقف عمومی تراکنش انتقال وجه شتابی و غیرشتابی کارت‌های برای هر یک از پایانه‌های مجاز، به‌جز کارت‌خوان شعبه‌ای، برای هر فقره کارت در هر شبانه‌روز

- مبلغ ۳۰ میلیون ریال است.
- ۲- سقف عمومی تراکنش انتقال وجه شتابی و غیر شتابی کارتی برای پایانه کارت خوان شعبه‌ای برای هر فقره کارت در هر شبانه‌روز با شرط احراز هویت عینی و حضوری، مبلغ ۱۵۰ میلیون ریال است.
- ۳- سقف عمومی تراکنش خرید کارت برای هر فقره کارت در هر شبانه‌روز مبلغ ۵۰۰ میلیون ریال است.
- ۴- ارسال کد ملی دارنده کارت در تمام تراکنش‌های کارتی به هنگام پاسخ تراکنش اجباری است.
- ۵- درج «بابت» در تمام دستور پرداخت‌های ارسالی در سامانه‌های ساتنا و پایا اجباری است.
- با ابلاغ این بخشنامه تا حد زیادی التهاب در بازار فروکش کرد. این نقش مثبت را از بابت ابلاغ دستورالعمل می‌توان به بانک مرکزی و از بابت اجرا می‌توان به بانک‌ها نسبت داد.

۴-۲-۲. پیش‌بینی بحران و ذخیره دارایی ارزی برای مهار بحران

برخی از بانک‌ها با رصد متغیرهای اقتصادی در کشور، وقوع بحران ارزی را پیش‌بینی کرده و توانستند حجم قابل توجهی از سرمایه‌های ارزی را در ترازنامه‌های خودشان نگهدارند که در شرایط بحرانی برای جبران بدهی‌های ارزی پوشش داده نشده و سایر نیازهای ارزی مجبور به تقاضا از بازار نشوند که این خود تا حدی بازار را از التهاب نجات می‌داد و این منابع ارزی باعث ثبات بانک‌ها نیز می‌گردید. این خرید ارز قبل از وقوع بحران از کانالی دیگر مثل کاهش ارز در دست مردم نیز در کاهش شدت بحران اثرگذار بوده است. به هر میزان از ذخایر ارزی کشور در شبکه بانکی نگهداری شود، برای مدیریت بازار ارز مفیدتر است و قابلیت کنترل آن بیشتر از زمانی است که ارز در اختیار مردم است.

بانک‌های ایران مجاز به ذخیره دارایی ارزی هستند، اما این ذخیره‌سازی تحت نظارت و محدودیت‌های قانونی انجام می‌شود. بر اساس قانون پولی و بانکی کشور (۱۳۵۱)، بانک مرکزی ایران به‌عنوان نهاد اصلی تنظیم‌کننده سیاست‌های ارزی کشور، موظف به مدیریت و نظارت بر ذخایر ارزی بانک‌ها و سایر مؤسسات مالی است. این قانون به بانک‌ها اجازه می‌دهد تا ذخایر ارزی داشته باشند، اما بانک مرکزی نقش مهمی در تعیین میزان و شرایط این ذخایر دارد. به‌طور دقیق‌تری:

ماده ۱۱ قانون پولی و بانکی کشور، بانک مرکزی را به‌عنوان تنها مرجع رسمی مدیریت ذخایر ارزی کشور معرفی می‌کند. بر اساس این ماده، بانک مرکزی وظیفه دارد در راستای حفظ ثبات اقتصادی و مدیریت ارزی، سیاست‌های مربوط به ذخایر ارزی را تعیین و نظارت کند. بانک‌ها باید در چهارچوب این سیاست‌ها و قوانین ذخایر ارزی خود را نگهداری کنند.

ماده ۱۸ قانون پولی و بانکی کشور، به بانک‌ها اجازه می‌دهد که تحت نظارت بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ذخایر ارزی نگهداری و از آن برای انجام تعهدات ارزی استفاده کنند.

بخشنامه‌های ارزی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران که به‌صورت دوره‌ای به‌روز می‌شوند، شامل مقررات خاص در زمینه مدیریت و ذخیره ارزی توسط بانک‌ها و مؤسسات اعتباری است. به‌طور خاص، بخشنامه شماره ۱۵۱۷۹۳/۹۷ مورخ ۱۶/۰۵/۱۳۹۷ در خصوص سیاست‌ها و ضوابط جدید ارزی پس از بحران ارزی سال ۱۳۹۷، چهارچوبی برای نحوه ذخیره، استفاده و عرضه ارز توسط بانک‌ها ارائه داده است. این مستندات و مقررات بانک مرکزی، نقش کلیدی در تعیین مقدار، نحوه نگهداری و استفاده از ذخایر ارزی توسط بانک‌ها دارند و بانک‌ها موظفاند که تمامی اقدامات خود را در حوزه ارزی مطابق با این مقررات انجام دهند.

۴-۲-۳. مهار بحران از طریق صرافی‌های بانکی

در سال ۱۳۹۷ صرافی‌های برخی از بانک‌ها با مجوز بانک مرکزی کمک زیادی به حل بحران ارزی کردند. به نظر می‌رسد کارگزاری‌های بانک‌های تجاری به‌واسطه داشتن یک سهامدار بانکی و رعایت دستورالعمل‌های بانک مرکزی، نقشی سازنده را در کنترل جهش‌های اخیر داشته‌اند؛ مانند: صرافی بانک ملی، بانک مسکن و بانک تجارت. این صرافی‌ها با خرید ارز از مردم بر حسب قیمت بازار و جمع‌آوری ارز و عرضه ارز متناسب با دستورالعمل بانک مرکزی نقشی مثبت در کنترل قیمت‌ها داشتند.

۴-۲-۴. تسهیل نقل و انتقالات بین‌المللی

بانک‌ها در گذشته، تحریم را تجربه کرده بودند و در شرایطی که کشور دوباره تحریم شد، برخی از این بانک‌ها به‌وسیله کارگزاری‌هایی در خارج از کشور، نقل و انتقالات ارزی را همچنان انجام می‌دادند. بانک‌ها در گشایش ال‌سی برای واردات و سایر خدمات، پیش‌گام بوده‌اند و از این طریق توانستند نیاز کشور به تقاضای ارز را پاسخ

دهند و تا حدی در عبور از تنگنای ارزی که توسط استکبار بین‌المللی و تحریم به وجود آمده بود، نقش مثبت ایفا کنند.

برخی از بانک‌ها به علت سابقه قرارگرفتن در لیست تحریم، خود را در مقابل تحریم مقاوم کرده و راه‌حل‌ها و دانش دوزدن تحریم را به علت داشتن اطلاعات و تخصص کسب کرده بودند که در دوران تحریم توانست برای کشور راهگشا باشد و در آینده نیز می‌تواند در جهت همین مسیر و گشایش‌های اقتصادی راهگشا باشد.

البته در برخی از سال‌های مورد اشاره در پژوهش، وظیفه تسهیل‌گری نقل‌وانتقالات بین‌المللی بیشتر بر عهده شرکت‌های تراستی بوده که غالب این شرکت‌ها نیز تراستی‌های غیربانکی بوده‌اند. در واقع، در برخی از این سال‌ها، شرکت‌های تراستی نقش مهمی را ایفا کردند که البته به تدریج این نقش آنها تضعیف گردید.

نتیجه‌گیری

کشور ایران به علت شرایط ویژه‌ای که دارد در طول سالیان گذشته، همواره با بحران‌های ارزی مختلفی روبه‌رو بوده است که از آن بحران‌ها می‌توان به بحران ارزی سال ۷۳-۷۴، ۷۷-۷۸، ۹۰-۹۱، ۹۶-۹۷، ۹۸-۹۹ و ۴۰۱ اشاره کرد که برای هر کدام از این بحران‌ها می‌توان به علل متنوعی از جمله افزایش تورم، کاهش قیمت نفت و کاهش درآمد ارزی، تشدید تحریم‌های اقتصادی و نفتی، ایجاد فضای روانی، تقاضای سفته‌بازی، رشد نقدینگی، جو روانی و انتظارات تورمی، استمرار نگرانی‌های سیاسی، کسری شدید بودجه دولتی، وجود التهاب‌های سیاسی و خیزش‌های اعتراضی اشاره کرد. شناسایی این عوامل و جلوگیری و پیشگیری از آن‌ها جزء مسئولیت‌های مهم هر دولت و هر سیاست‌گذار اقتصادی می‌باشد. باید متناسب با عوامل مذکور قوانین و مقررات پیشین اصلاح و یا قوانین جدیدی تصویب شود تا در سال‌های آتی، کشور با چنین بحران‌های ارزی مواجه نشده یا در صورت ایجاد، با سرعت و دقت بیشتری بتواند بازار را مدیریت و بحران را مهار نماید. به همین منظور، در این پژوهش، نقش بانک‌ها در بحران‌های ارزی پیش‌آمده بررسی و با همین هدف، ضمن جمع‌آوری منابع پژوهش به صورت مصاحبه خبرگانی، مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای منابع مختلف، به بررسی سازوکارهای بانک‌های تجاری در بحران‌های ارزی با تأکید بر بحران ارزی سال ۹۷ پرداخته شد. در بخش منابع پژوهش حاصل از ۳۵ منبع شامل خبرگان حوزه ارزی، کتاب، مقاله، گزارش و سایت‌های مرتبط با موضوع پژوهش، تا رسیدن به اشباع نظری، در اجرای روش تحلیل مضمون، تعداد ۱۴۰ مضمون پایه

استخراج گردید و سپس تعداد ۱۴ مضمون ساختاردهنده و درنهایت مضامین فراگیر در دو بُعد سازوکارهای منفی و مثبت احصا و جای گرفتند. بانکها به عنوان یکی از ارکان مهم سیستم اقتصادی کشور و باتوجه به حجم منابع عظیمی که در اختیار دارند، می توانند در بحران های ارزی با سازوکارهای منفی و مثبت به ایفای نقش پردازند. سازوکارهای منفی بانکهای تجاری شامل موارد به شرح زیر است که از طریق این سازوکارها در ایجاد و تشدید بحران ارزی کشور ایفای نقش نموده اند:

عملیات سفته بازانه که طی آن بانکها با تمایل به سرمایه گذاری در حوزه بازار ارز، سبب ایجاد بحران های ارزی می شوند.

افزایش حجم نقدینگی کشور که به علت وضعیت نامناسب ترازنامه شبکه بانکی و نرخ سود بالا، شدیداً در حال گسترش است.

پول شویی که طی بانکها در مواردی، بدون انجام صحیح مراحل احراز هویت، ارقام بالایی ارز را تخصیص داده و یا در جابه جایی و انتقال آن کمک کرده اند.

خروج ارز از کشور که مصادیق زیادی دارد و بانکها خواسته یا ناخواسته در قالب این مصادیق به خروج ارز از کشور کمک کرده اند.

تخلف در تخصیص ارز بانک مرکزی که به دلیل ارتباط ناسالمی که بین بانک و صرافی بانک می باشد، همواره صرافی در خدمت منافع بانک می باشد و در مواقعی که بانک به علت محدودیتهایی توانایی ورود به بازار ارز را ندارد، از طریق صرافی خود به خرید و فروش ارز می پردازد.

ناتوانی در جذب سپرده ارزی که از وظایف اصلی بانکها است اما در مواقع بحران از این وظیفه خطیر شانه خالی کرده و چه بسا در مواردی خلف وعده می کنند و در هنگام تسویه ارزی سپرده ها، به صورت ریالی تسویه کرده اند.

عدم اعطای تسهیلات به بخش تولید یا انحراف تسهیلات اعطایی به بخش تولید که انتظار می رود سیستم بانکی از دو بخش مولد اقتصاد یعنی بخش کشاورزی و بخش صنعت و معدن، حمایت بیشتری کند و آمار تسهیلات پرداختی به این دو بخش، افزایش یابد.

مطالبات غیرجاری که افزایش آن می تواند سبب ایجاد بحران ارزی شود. بانکها وقتی به علت مطالبات غیرجاری با مشکلات نقدینگی روبه رو می شوند و به استقراض از بانک مرکزی مبادرت می کنند و باعث افزایش حجم نقدینگی می شوند و کاهش ارزش پول ملی را به ارمغان می آورند، باعث تأثیرگذاری بر بحران ارزی می شوند. بنگاهداری و سرمایه گذاری در دارایی ثابت که در سال های اخیر، بنگاهداری

بانک‌ها موجب شده است سهم بخش‌های اقتصادی از تسهیلات بانکی به شدت کاهش و به همان میزان، سهم شرکت‌های با مالکیت بانک‌ها که عمدتاً نیز در بخش‌های خدماتی فعالیت می‌کنند، به‌طور چشم‌گیری افزایش یابد. این اتفاق، تأثیر به‌سزایی بر بحران‌های ارزی دارد و به التهاب‌های این بحران‌ها می‌افزاید.

ناکارآمدی در بانکداری بین‌الملل که می‌تواند به عدم ارتباط بانک‌ها با فضای بین‌المللی مرتبط باشد. علت عدم آمادگی بانک‌های کشور برای استفاده از ظرفیت‌های بین‌المللی، به خوش‌بینی بانک‌ها به توافق برجام برمی‌گشت. بانک‌ها خود را برای شرایط تحریمی بعد از برجام آماده نکرده بودند تا اینکه بعد از خارج‌شدن آمریکا از توافق برجام بتوانند به حیات بین‌المللی خود ادامه دهند و از ظرفیت‌های بین‌المللی در شرایط تحریم استفاده کنند و کشور را در مهار بحران ارزی کمک کنند.

همچنین بانک‌ها در بحران‌های ارزی طی سالیان گذشته، از طریق سازوکارهای مثبت به مهار بحران کمک کرده‌اند که از آن موارد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: رعایت محدودیت تراکنش مالی که به سبب ابلاغ بخشنامه‌های بانک مرکزی بود و سیاست سقف تراکنش‌ها در طول بحران‌ها را در پیش می‌گرفت. بانک‌ها در این زمینه، همکاری مطلوبی از خود نشان دادند.

پیش‌بینی بحران و ذخیره دارایی ارزی برای مهار بحران که برخی از بانک‌ها با رصد متغیرهای اقتصادی در کشور، وقوع بحران ارزی را پیش‌بینی کرده و توانستند حجم قابل توجهی از سرمایه‌های ارزی را در ترازنامه‌های خودشان نگهدارند که در شرایط بحرانی برای جبران بدهی‌های ارزی پوشش داده نشده و سایر نیازهای ارزی مجبور به تقاضا از بازار نشوند که این خود تا حدی بازار را از التهاب نجات می‌داد و این منابع ارزی باعث ثبات بانک‌ها نیز می‌گردید.

مهار بحران از طریق صرافی‌های بانکی که به سبب آنکه صرافی‌های بانک‌های تجاری دارای سهام‌دار بانکی بودند، مجبور به رعایت دستورالعمل‌های بانک مرکزی شدند. در همین راستا نقشی مثبت در کنترل قیمت‌ها داشتند.

تسهیل نقل‌وانتقالات بین‌المللی که به علت تجربه فراوان بانک‌ها از فضای تحریمی بود و تحریم مجدد، باعث نشد که نقل‌وانتقالات بین‌المللی این بانک‌ها متوقف شود. از همین رو گشایش‌های اقتصادی توسط این بانک‌ها رقم خورده است.

سازوکارهای منفی بایستی با وضع قوانین و مقررات جدید، پیگیری‌های قضایی و نظارت بیش‌ازپیش بانک مرکزی کاسته شود و سازوکارهای مثبت نیز با ارائه اصلاحات قانونی و مشوق‌هایی تقویت گردد.

پیشنهادهایی جهت پژوهش‌های آتی

- ۱- اولویت‌بندی و وزن‌دهی عوامل بحران‌های ارزی در جمهوری اسلامی ایران اعم از افزایش حجم نقدینگی کشور، قصور بانک مرکزی، نقش بانک‌ها، سفته‌بازی و تحریم،
- ۲- مدل‌سازی سنجش سازوکارهای مثبت و منفی بانک‌های تجاری جمهوری اسلامی ایران شامل سازوکارهای مثبت و منفی ارائه شده در پژوهش حاضر، مبتنی بر داده‌های مربوطه،
- ۳- بررسی عوامل فرهنگی، سیاسی، امنیتی و حقوقی تأثیرگذار در بحران ارزی کشور و ارائه راهکارهایی جهت کنترل این عوامل و جلوگیری از بحران‌های ارزی آتی.

پیشنهادهای اجرایی و سیاستی

- راهکارهای پژوهش حاضر، برای جلوگیری و پیشگیری از بحران‌های ارزی آتی شامل این موارد است:
- ۱- اتصال تجار خرد کشور به شبکه تراستی کلان کشور از طریق اتاق ضمانت ریالی
  - ارزی با نقش‌آفرینی شبکه بانک‌های تجاری کشور، باهدف ایمن‌سازی نقل‌وانتقالات ارزی تجار خرد کشور در فضای تحریمی،
  - ۲- افزایش اعتماد به حساب‌های ارزی،
  - ۳- رونق بخش‌های پیش‌مرکز مبادله ارز و طلای ایران،
  - ۴- وضع قوانین مالیاتی بر معاملات ارزی سفته‌بازانه،
  - ۵- کاهش مطالبات غیرجاری با اعتبارسنجی مشتریان،
  - ۶- ایفای نقش بانک‌ها فقط به‌عنوان واسطه‌گری وجوه،
  - ۷- استفاده از ظرفیت‌های بین‌المللی با افزایش رعایت استانداردهای بین‌المللی،
  - ۸- آغاز عملیات سراسری ادغام بانکی بانک‌های ناکارا و ناکارآمد،
  - ۹- جهت‌دهی و هدایت نقدینگی از جمله نقدینگی سرگردان به سمت بازار سرمایه،
  - ۱۰- طراحی صکوک ارزی و ابزارهای مالی جدید ارزی با در نظر گرفتن ملاحظات فقهی و اقتصاد مقاومتی،
  - ۱۱- جهت‌دهی و هدایت تسهیلات به سمت بخش واقعی اقتصاد یعنی صنعت و تولید.
  - ۱۲- استقلال هرچه بیشتر بانک مرکزی.

فهرست منابع

- ابراهیمی، ایلناز (۱۳۹۷). نوسانات ارزی در سال‌های ۹۰-۹۱ و ۹۶-۹۷؛ شباهت‌ها و تفاوت‌ها. *دوماهنامه تازه‌های اقتصاد*، (۱۵).
- اریاب‌افضلی، محمد (۱۳۹۱). نوسانات ارزی سال ۹۱، ظهور و تبعات آن در اقتصاد. *تازه‌های اقتصاد*، سال دهم، (۱۳۸)، ۸۸-۹۰.
- بانک اطلاعات سری‌های زمانی اقتصادی بانک مرکزی:
<https://tsd.cbi.ir/Display/Content.aspx>
- بنی‌طبا، سید مهدی و حسینی دولت‌آبادی، سید مهدی (۱۳۹۷). *تحلیلی بر وضعیت بازار ارز، بررسی اقدامات دولت و ارائه پیشنهادات تکمیلی*. تهران: معاونت پژوهش‌های اقتصادی مجلس.
- بیانات مقام معظم رهبری (۱۳۹۷). *کار بانک بنگاه‌داری نیست*:
<https://farsi.khamenei.ir/photo-album?id=40891>
- حیدری، حسن و عریانی، بهاره (۱۳۹۲). *تجربه بحران ارزی ترکیه در سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۰۱ میلادی؛ درس‌هایی برای ایران*. تهران: معاونت پژوهش‌های اقتصادی مجلس.
- حیدری، حسن و عریانی، بهاره (۱۳۹۳). *تجربه بحران ارزی تایلند (درس‌هایی برای ایران)*. تهران: معاونت پژوهش‌های اقتصادی مجلس.
- حیدری، حسن و عریانی، بهاره (۱۳۹۳). *تجربه بحران ارزی کره جنوبی در دهه ۱۹۹۰؛ درس‌هایی برای ایران*. تهران: معاونت پژوهش‌های اقتصادی مجلس.
- حیدری، حسن و عریانی، بهاره (۱۳۹۳). *تجربه بحران ارزی مکزیک (درس‌هایی برای ایران)*. تهران: معاونت پژوهش‌های اقتصادی مجلس.
- حیدری، حسن و عزیزنژاد، صمد (۱۳۹۴). *بررسی دلایل نوسانات ارزی در ایران (۱۳۹۲-۱۳۹۰)*، با نگاهی به تجربه کشورهای منتخب. تهران: معاونت پژوهش‌های اقتصادی مجلس.
- حیدری، حسن و عزیزنژاد، صمد (۱۳۹۵). *تحلیل نوسانات نرخ ارز در ماه‌های اخیر*. تهران: معاونت پژوهش‌های اقتصادی مجلس.
- دانایی‌فرد، حسن؛ الوانی، سیدمهدی و آذر، عادل (۱۳۸۸). *روش‌شناسی پژوهش کمی در مدیریت*: رویکردی جامع. تهران: انتشارات صفار.
- زمانی، محمدعلی و قزلباش، محمد (۱۴۰۱). *آسیب‌شناسی سازوکارهای مدیریت ارزی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در بحران‌های ارزی با تأکید بر بحران*

ارزی سال ۱۳۹۷. رابرد اقتصادی، سال یازدهم، (۴۳)، ۷۹-۱۱۴.
 شاکری، عباس (۱۳۹۲). تحلیل وضعیت اقتصادی کشور، بررسی بحران ارزی اخیر و
 راهکارهای مهار آن. تهران: معاونت پژوهش‌های اقتصادی مجلس.
 شاکری، عباس (۱۳۹۵). مقدمه‌ای بر اقتصاد ایران. تهران: انتشارات رافع.
 شجری، هوشنگ (۱۳۷۴). ارزیابی سیاست ارزی بانک مرکزی ایران. پژوهش‌های
 اقتصادی ایران، (۱)، ۵۷-۶۶.

عدلی رانکوهی، نسترن (۱۳۸۱). بررسی عوامل مؤثر در بروز و یا تشدید بحران‌های
 ارزی باتوجه به اثرات خاص کشورها. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). مؤسسه عالی
 آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.

قانون پولی و بانکی کشور (۱۳۵۱). تهران: مجلس شورای اسلامی.
 کیانی، حسن (۱۳۹۴). تبیین ویژگی‌های ساختار نظام ارزی مقاوم در برابر
 تهدیدهای اقتصادی. آفاق امنیت، (۲۹)، ۲۹-۴۶.

گزارش انصاف (۱۳۹۷). بحران مؤسسات اعتباری؛ پول شویی که پنهان ماند:

<https://ensafnews.com/۱۴۸۴۲۳/%D%A/%AD%AB%۱D%AA%۷D>

۸۶%۹-%D%۸۵%۹D%۸۸%۹D%۸B%۳D%۸B%۳D%۸A%۷D%۸AA-

%D%۸A%۷D%۸B%۹D%۸AA%D%۸A%۸D%۸A%۷D%۸B%۱DB۸%۷C%D

۹%۸B-D%۹BE%D%۸۸%۹D%۸۴%۹D%۸B%۴D%۸۸%۹DB۸%۷C%DB۸%۷C-

%DA%A%۹DA۷%۹-%D%۹BE%D%۸۶%۹D%۸۷%۹D%۸A%۷

گزارش فارس (۱۳۹۷). سلطان سکه چگونه از تفکیک نشدن حساب‌های شخصی و
 تجاری استفاده کرد؟:

<https://farsnews.ir/news/۱۳۹۷۱۱۱۳۰۰۰۴۱۰/%D%۸B%۳D%۸۴%۹D%۸B%۷D>

%۸A%۷D%۸۶%۹-%D%۸B%۳DA%A%۹DA۷%۹-

%DA%۸۶%DA%AF%D%۸۸%۹D%۸۶%۹DA۷%۹-%D%۸A%۷D%۸B۲-

%D%۸AA%D%۸۱%۹DA%A%۹DB۸%۷C%DA%A۹-

%D%۸۶%۹D%۸B%۴D%۸AF%D%۸۶%۹-

%D%۸AD%D%۸B%۳D%۸A%۷D%۸A%۸E۸%۸۰%۲C%D%۸۷%۹D%۸A%۷

DB۸%۷C-%D%۸B%۴D%۸AE%D%۸B%۵DB۸%۷C-%D%۸۸%۷-

%D%۸AA%D%۸AC%D%۸A%۷D%۸B%۱DB۸%۷C-

%D%۸A%۷D%۸B%۳D%۸AA%D%۸۱%۹D%۸A%۷D%۸AF%D%۸۷%۹-

%DA%A%۹D%۸B%۱D%۸AF

گزارش فرهیختگان (۱۳۹۷). پشت پرده ۳۳۵ شرکت بانک‌ها:

<https://www.pishkhan.com/news/105487>

گزیده آمارهای اقتصادی بانک مرکزی:

https://www.cbi.ir/simplelist/LatestEconomicData_fa.aspx

گل‌افشانی، ناهید (۱۳۸۷). مفهوم اعتبار (پایایی) و روایی در تحقیق کیفی. ترجمه محمدرضا خسروی، نگرش راهبردی، (۹۳ و ۹۴).

مروت، حبیب و فریدزاد، علی (۱۳۹۴). نقش انتظارات در شکل‌گیری نوسانات نرخ ارز. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، (۶۴)، ۸۹-۱۱۵.

نامه اتاق بازرگانی (۱۳۹۲). بانک‌ها در بحران ارزی سال ۹۱ چه نقشی داشتند؟ برخی بانک‌ها و مؤسسات مالی در صف خرید دلار. سال هشتاد و پنجم، (۸۲)، ۱۵.

نصراللهی، محمد؛ یوری، کاظم؛ نجارزاده، رضا و مهرگان، نادر (۱۳۹۶). طراحی یک سیستم هشدار زودهنگام بحران‌های ارزی در ایران: رویکرد رگرسیون لجستیک. تحقیقات اقتصادی، (۱۱۸)، ۱۸۷-۲۱۴.

نماگرهای اقتصادی بانک مرکزی:

https://www.cbi.ir/category/EconomicTrends_fa.aspx

ورتایان کاشانی، هادی (۱۳۹۲). تحلیل منشأ نوسانات نرخ ارز طی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۹۱. فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، سال اول، (۴)، ۱۳۱-۱۵۴.

هادیان، مهدی (۱۳۹۷). افزایش نرخ بهره؛ راه‌حل یا تداوم بحران ارزی. تازه‌های اقتصاد، (۱۵۳)، ۴۲-۴۹.

- Antczak, R. (2001). The 1997 Currency Crisis in Thailand. *Center for Social Economic Research*, (39).
- Arestis, P. (2018). Central bank interventions during currency crises in emerging markets. *Journal of Economic Studies*, 45(2), 256-276.
- Boyatzis, R.E. (1998). *Transforming qualitative information: thematic analysis and code development*. Sage Braun, Virginia.
- Claessens, S. & Kose, M.A. (2013). *Financial Crises: Explanations, Types and Implications*. Washington: International Money Fund.
- Dapontas, D. (2011). *Comparing 1994, 2001 and 2008 currency crises in Turkey*. Technological Institute of Ionian Islands.
- Friedman, M. & Hume, D. (2017). The Asian financial crisis and its impact on commercial banks: Lessons for Iran. *Asian Economic Review*, 29(3), 145-164.
- Glick, R. & Hutchinson, M. (2011). *Currency crises. Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper Series (techport)*. Working paper 2011-22.

- Griffith-Jones, S. (1997). Causes and Lessons of Mexican Peso Crisis. World Institute for Development Economic Research. *Working Paper*, (132).
- Johnson, P. (2021). Currency sanctions and commercial bank liquidity: The case of Iran's banking sector. *Middle East Finance Journal*, 10(1), 88-110.
- Laeven, L. & Valencia, F. (2010). *Resolution of Banking Crises: The Good, the Bad and the Ugly*. Washington: International Monetary Fund.
- Martinez, J. (2020). Commercial banks' response to Argentina's currency crisis: A liquidity analysis. *International Journal of Financial Studies*, 8(3), 123-140.
- Monika, B'aszkievicz (2001). The South Korean Currency Crisis. *Center for Social and Economic Research*, (39).
- Nakornthab, D. (2009). Thailand's monetary policy since the 1997 crisis. *Kobe University Economic Review*, (55), 75-88.
- Paczynski, W. (2000). The Mexican Peso Crisis 1994–1995. The Episodes of Currency Crisis in Latin American and Asian Economies. *CASE Reports*, (39).
- Reinhart, C.M. & Rogoff, K. (2009). *This Time is Different*. New Jersey: Princeton University Press.
- Stirling, A.J. (2001). Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research. *Qualitative Research*, 1(3), 385-405.
- Wilson, T.; Smith, K. & Johnson, M. (2019). The role of commercial banks in managing currency crises in emerging economies. *Journal of International Banking and Finance*, 34(7), 621-643.

